

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXIV. évf.

1899. November—December.

6-ik füzet.

Hinduizmus vagy kereszténység?

Míg Európában a külső tekintélybit védelmezői a vallásos fejlődés útját meg-megújuló törekvéseikkel visszafelé akarják fordítani, a fejlődés fölmenő és új műveltségeket jelző vonalait a kezdetlegesség alsó fokaira, egészen a shaman kuruzslásig leszállítani: Keleten a vallásos szellem meglepő tüneteket mutat.

India az előtt a vallási kérdés előtt áll: Hinduizmus vagy kereszténység? Hinduizmus böleselmi nagy rendszereivel, melyek minden dologra és gondolatra, minden állapotra és sorsra kiterjednek. Hinduizmus incarnatioival, népszerű jelvényeivel, szent legendaival és mystikus költészetével; hinduizmus régiségével, társadalmi osztályzatával és szép hagyományával! Kereszténység a maga esodás történelmével, hatalmas intézményeivel, kimeríthetlen forrásaival, megszámlálhatlan hőseivel, vértanúival, szentjeivel; kereszténység nemes, buzgó apostolaival! Melyik? A hinduizmus bár halottnak látszik, de még sem az. Több újraébredés, több megújulás fordul elő benne; szüntelen hajtott ágakat, szüntelen cresztett gyökereket minden irányban, melyek életteljeseznek ígérkeznek. De a kereszténység élőereje nagyobb. A világ jelenkori műveltsége és böleselete annak a jellegét viseli magán; az europai nemzetek győzelmei annak a zászlóit lengetik; a nyugati nemzetek életszabályait az irta meg; munkája utólérhetlen, múltja nagy, kilátásai végtelenek, jövője kétségtelen. Az emberi haladásnak minden kívánalma meg van benne. Melyik lesz India jövő vallása, a hinduizmus-e vagy a kereszténység? e kérdés előtt áll a gondolkozó és szemlélődő hindú ész. Az a faj, melynek magasabb tehetsége, szellemi nagy ereje a brahmanismust megteremtette, a kereszténységgel érintkezve, még nagyobb szellemi hatalmat kellett hogy megismerjen.

Azok, kik minden idegen tantól és befolyástól őrizkednek, India számára a jövő vallását csupán hindu alapon óhajtják előkészíteni, a brahmanismusból fejleszteni. Álláspontjuk előzményei a korábban tett átalakító kísérletek, a Veda-korszak végén az üdv aprólékos szabályai és bonyolult szertartásai, a papi szellem túlzá-

sai ellen támadt visszahatás, a XII. százdtól a XVI-ig következett hitújítók egész sorozata, Rámánuja, Mádva, Vallabhácarya, Chaitanya.¹ Uj, nagyigényű próféták állanak elé közülök és a régi babonás fogalmaknak új értelmet adnak; de arra nézve keveset tesznek, hogy India régi bölcsességét és szellemiségét visszaidézzék. A Vedanta-böleselem új védőkre talál, kiket Európából is bíztatnak. De ha fölújítják is e pantheistikus tanokat, a jelenben azokra a talaj nem alkalmas. A mívelt hinduk szívesen üdvöznének a Védakorszakbeli rishik, az árja bárlok idejének földidézését, azt az időt, mikor a természet tényeibe és erőibe mélyen tudtak bepillantani; szívesen üdvöznének az Upanishad szerzőit, kiknek ihlett öntudata az önismeret minden esalódásain áthatott és az ember titokzatos szellemét úgy magyarázta, hogy az az Isten titokzatos szellemében él és mozog; a mívelt hinduk szeretnék azoknak a szellemét, észlelő tehetségét, eredetiségét. De nem fogadhatják el minden eszméjüket, tudományukat, elméleteiket, törvényeiket, új értelmezéssel sem. Sohasem fogadhatják el a társadalmi osztályozást, a házasság és válás szokásait, a többnejűséget, a nők régi helyzetét, a papi osztály elkülönítését.

Indiában a léggör ma inkább európai és keresztény. A hol a kereszténység megjelen, a nő emelkedik, a nevelés terjed, a tudomány mindenki számára van. A kereszténység láthatlan ereje hat a vallási és társadalmi átalakulásokra. E hatást Indiának szélesebb látkörű fiai érzik és fölfogják. És ezekre nézve a kérdés megoldása India jövő vallására nézve, a kereszténység és a hinduizmus egyesítése. Ismerik az európai és ázsiai műveltséget s szellemük elég mélyen járó, elég átfogó, elég megkülönböztető arra, hogy a kereszténységben és hinduizmusban a lényegest meglássa.

A kereszténységben legfőképp a Jézus jellemét tekintik. Minden vallásnál az alapító személyisége lényeges annak fönmaradására nézve, de a kereszténységben leglényegesebb. Jézus nem hagyott sem tulajdonképpeni egyházat, sem úgynevezett hitrendszert, sem papot, sem szertartásokat. Csak az ő fensőbb személyiségét hagyta követőinek, hogy a rájuk várakozó megpróbáltatásokban arra tekintsenek. Az első keresztények vallása csaknem kétszáz évig nem volt egyéb, mint visszatekintés az ő Mesterük életére, jellemre és várakozás az ő dicsőségben visszatérésére. Ma a kereszténységben igen sok egyház,

¹ Le Comte Goblet D'Alviella : L'évolution religieuse contemporaine. p. 283.

igen sok hitrendszer, szabály, pap és szertartás van, nem egy esetben egymás elleni ezélokra. De csaknem mindenik egyház nagy fontosságot tulajdonít az alapító személyi történelmének. A keresztény vallás történelmi alapja adja annak a jogcímet az igazságra. A vallás rendkívül szabálytalan alkatában a történelmi gyakran vegyül a hagyományossal és nem igazgal. De a történelmi igazság ott áll, mint alap. Alig van nagy vallás, a kereszténységet sem véve ki, a melyben ne lenne költés és mythos. De a történelmit a mythikustól meg lehet különböztetni. India vallásában a történelmi elem ismeretlen, csak gondolni lehet, hogy mily rendben következett az egyik kijelentés a másik után. De Krisztussal és a kereszténységgel ez másképp van. A három első evangelium által adott élet és jellem alap-munkája körül, a János evangéliuma szellemi sugalmi körül a Krisztus-élet kétezer éven át folyton növekedett és a kereszténység szellemi tudatában annak az életnek eszméje kimeríthetlen marad. A Krisztus folyton élt és folyton növekedett a keresztény vallással. A Krisztus szelleme föltámadt és ma is jelen van híveivel. A Krisztus szellemileg és történelmileg a két világrész lelke és emberisége, az egész mivelt világ legjobb része. E tényt félreismerni nem lehet.

De a Jézus Krisztus személyiségéről való történelmi nézet nem egy a felekezeti szempontból meghatározott nézettel. Elszomorító látni, hogy sokan a négy evangéliumból fetist csinálnak. A négy evangélium nem az égből hullott alá, s nem az egyedüli tudósítások a Krisztus életéről és tetteiről. Azok csak válogatás, összegyűjtés, lehet bár, hogy a legjobb válogatás a sok hasonló tudósításból. Azokat magyarázni kell, hogy megérteni lehessen, mit tanítanak. Bizonyára Krisztus élete több, nagyobb és mélyebb dolgokat tartalmazott, mint a mit azok tartalmaznak. A szellem, mely az emberben van, kell hogy azokat kijelentse, magyarázza és hitelesítse. A szellemi természetesen a történelmihez hozzá tartozik, a szellemi a történelminek eredménye, jelentése és kiegészítése. A szellemi Krisztus a történelmit kiegészítve teszi azt a Krisztust, kit Isten fiának ismerünk. Mint a mag magában hordja már a fát, mint a typus a fejlődés hosszú folyamában fejlődik, úgy fejlődött a Galileai eszményi emberré. A mit Krisztus mondhatott, tehetett, a mivé lehetett, azt mondta, tette és azzá lett az ő rövid életideje alatt. A mit nem mondhatott és nem tehetett, azt mondotta és végrehajtotta kétezer év alatt. Ilyen a Krisztus-élet, szellemi, örökkévaló élet. Az Isten incarnálja magát abban. A Krisztus-élet, mint az élet

minden más formája, fokozatos fejlődés. Azt egy ember, egy nemzedék nem fejezheti ki s nem végezheti be. Az Isten volt a Krisztusban, mint Istenben van a Krisztus, nem a megholt, de a föltámadt, élő, mindazokat vezérlő Krisztus, a kik bíznak ő benne.

Igy gondolkoznak a Krisztus és a kereszténység felől India legjobbjai, a Brahmo-Somaj apostolai.¹

A Brahmo-Somaj vezérei mindig elismerést tanúsítottak a Krisztus vagy a kereszténység iránt. Krisztus előttük minden emberi kitűnőségnek typusa, teljessége, példaadó, vigasztaló, Krisztus az Isten fia. De mindig visszautasították és visszautasítják a felekezetek Krisztusait. A keresztény egyházi tudósok metaphysikailag határozták meg a Krisztus természetét. A felőle való theológiával elnyomták személyiségét. Így az ő theológiájuk akadály a Krisztus szellemének elfogadására nézve. A Brahmo-Somaj vezérei nem akarják az Isten fiát megtestesíteni, sem a metaphysika tárgyává tenni. Senki sem emlékszik az ő képre, senki a helyre, hol porai eltemetettek. A vászonra festett vagy a márványból alkotott Krisztus-képek csak kísérletek, hogy láthatóvá tegyék annak a szeretetnek, annak a szelidségnek, hitnek és szentségnek láthatatlan tulajdonságait, melyek őt azzá tették, a mi volt. És Krisztusról éppen annyi elmélet van, mint a mennyi képzeleti képmás. Ki fogadhatja el mindeniket? Krisztus szellem. Minden szellem egyetemes, mert minden emberi szellem tökélye kitűnőségében egy. Minden igazság egyetemes, legyen az tudományos, szellemi vagy erköles igazság. A mily mértékben képviselője az ember az egyetemes igazságnak, abban a mértékben egyetemes és az egyetemes csak más név az örökkévalóra. Az Istenfia a szellem, az Istenfia az egyetemes, mindig növekedő, örök ember, a ki mindig példája és ereje lesz az emberiségnek. A theologiai Krisztus a felekezetek teremtménye.

Nem hűnynek szemet a kereszténységnek hibái előtt sem. A kereszténység történelme nem mindig épületes látvány. Előítélet, babona, gyűlölség, üldözés, esel, háború és gyilkosság jelölik gyakran az útját. De azért nem ismerik félre a kereszténység hatalmát. A kereszténység sok hibái mellett is maradandó, mint a naprendszer. Az folyton arra törekszik, hogy alapítója egyetemes jellemének és az emberiség magasabb életének részese legyen. Hogyha fejlődése még

¹ Protap Chunder Mozoomdar: Christianity as the future religion of India. The New World, number XXVI.

nem is tökéletes, de az nemzeteket, míveltségeket, böleselmeket, kimeríthetetlen erélyt, végtelen lehetőségeket hord magával, úgy hogy az emberiségnek egész jövője annak a hatalmában van. Lehet hogy követői közül sokan alatta maradnak szellemi és erkölesi kívánalmainak. De a kereszténység szelleme erősebb, mint ezek. És a mi a kereszténységnél egyedül van meg, hogy az csodállatosan alkalmas a haladásra. A kereszténység a jellemnek folyton neme-
sebb típusaira, a hitnek és életnek magasabb formáira emelkedik. A Krisztus vallása a szellemi és gyakorlati életnek isteni teljessége, a melybe az emberi természet minden elérhető tökélyei beférnek. A kereszténység egysége mindannak, a mi az emberben az Istenhez és embertársaihoz való viszonyában örökkévaló.

Hogyha a keresztény felekezetek felhagynának az ő veszeke-
désekkel, ellentmondó tanaikkal, könyvimádásukkal, emberimádá-
sukkal, ereklyéik imádásával, a keresztény vallás sokkal szélesebb-
körű elfogadásra találna a világon, mint jelenleg.

A hinduizmus is mutat föl mértéket a szellemi és gyakorlati
élet teljességére, az embernek a Istennel való egységét. De a hindu
a legérzőbb lény a világon. Ki érezhetné inkább a Jézus tanításai-
nak hatását, mely tanításokat ő fájdalomával, szenvedésével és halá-
lával pecsételt meg, mint a hindu? Ki tudná inkább megvalósítani
az Istenfiának gyöngéd, bensőségteljes személyiségét, mint a hindu?
Az ő keresztény egyház elhagyatottsága, küzdelmei, vértanúsá-
gai, győzelmei mélyen hatnak a fogékony hindu lélekre. A jelen
kereszténységének életteljességét és gyakorlatiasságát a legnagyobb
mértékben csodálja. De van egy, a min fennakad, a keresztény
egyházaknak régi theológiája.

A kereszténységnek meg kell tisztulni.

„Hogy minket megtérítsen, újra vissza kell térni saját elhagyott
eszményeihez és tekintetbe venni azoknak eszményeit is, a kiket tanítani
akar. A megtérés nem forradalom, hanem fejlődés. India megtérése nem
jelent eredeti erényeinek és kitűnőségének lerombolását, hanem más
erényeknek és kitűnőségeknek, melyekben a kereszténység bővülködik,
áthasonítását. A kereszténységnek is tanulni kell, a mikor tanítani
akar. Tényleg a kereszténység minden országtól és néptől tanult, a
melyben követték. A héber papi rendszer, görög böleselem, római
imperialismus, alexandriai mysticismus, mindenik nyomot hagyott
a mai keresztény rendszeren, sőt az ősgermánok és norvégek is
gyakoroltak arra befolyást. És a keresztény egyház annyira érzi-e

hogy „semmi jó nem jöhet Galileából,“ hogy megtagadja, hogy a hinduizmustól valamit elfogadjon. A kelet-indiaiak csöndes nép. De a buddhizmus és Asoka király hatalma nem írhatta ki az ő vallásukat, bár megváltoztatta. Az izlam és Aurangzebe zsarnoksága nem forgathatta fel, bár nagy változtatást tett rajta. Valóban a kereszténység nagyobb, mint azok és inkább meg fog változtatni, de annak is meg kell változni. Hogy a kereszténység keleten hazáját és szentélyét visszanyerje, el kell hagyni valamit hitvallásaiból, szokásaiból, szabályaiból és ekklesiasticizmusából, a melyekkel magát körülvette, saruit az ajtón kívül kell hagynia, hogy az Istennek titkos helyeire beléphessen és minden dolgot az ő dicsőségére fordíthasson. Térítsen ki minket a pantheizmusból, vigyen minket, újkori hindukat az önzésből az egyéni jellem és a nyilvános életszolgálat tiszta mértékeire, vigyen megszentelődésre, a szent kereszt szenvedésére és tragediájára. De a kereszténység is hajoljon meg és tanuljon valamit a hindu szemléletből, tanuljon a természetbe és emberiségbe való mély bepillantásból, tanulja meg a szelídséget, alázatosságot, az önmegsemmisítést és Istennek minden dolgokkal való transcendens egységét. Ezek azok, a mik Ázsiát minden vallásnak otthonává tették.

A jövő nagy vallásának látománya tárul föl az Isten szellemével való közösségben elragadt szemlélő előtt; egy vallás látománya, mely nem lesz Indiára és Keletre határolva, nem Európára és Nyugatra határolva, hanem melynek Kelet egyik hajléka lesz és Nyugat a másik, a melynek a világtörténelem örökké fejlődő drámája lesz és az egész emberiség élő bizonyossága. Az nem tagadja meg India vallásos művelődésének múltját. Ha visszatérnének az árja vallás oszlopai, hogy a mi törekvéseinket megvigyázzák, bennünk újkori hindukban nem találnák az ő aspiratioinknak és rendszereiknek vak utánzóit; de a tőlük nyert, természet vagy belátás által fölkelte hatások mindig mélyíteni fogják istentiszteletünket, lelkesíteni énekünket, mindig segíteni és erősíteni fognak a Végtelen utáni vizsgálódásunkban. Mi nem hagyunk alá semmit megszentült elődeink nagy tanításai iránti buzgólkodásunkból, mi nem hagyjuk el nagy könyveinknek egy igazságát sem, de a mi országunk szellemi gazdagságához Istennek más országokban és éghajlatok alatt levő kincsesházából új gazdagságot, új kincseket adunk. Mi nem hagyjuk és nem zárjuk el saját inspirationk szent folyamait, de a faji és felekezeti korlátokat elhanyagjuk, hogy a Jordán a Gangesbe folyhasson és a Gan-

ges a tengerbe veszszen el. A hindú és persa theismusnak egy napon a személyes Istenben való benső hit lesz a koronája, személyes, de nem anthropomorphikus Istenben való hit, mely személyes Istennek szándéka, gondviselése, atyasága volt a Jézus tanításainak inspiratioja. India böleseihez és látnokaihoz más bölesek és látnokokat adunk, a kiknek szent testvériessége eme központ, a Jézus Krisztus, az Istenfia körül áll. Az indiai asketismus szigora, a görög stoicismus és az arab erőszakos hite tökéletesedni fog az ember ama szeretetében, mely az egész keresztény törvény betöltése. Az erkölcsiség szellemiséggé és a szellemiség az Istennel való egységgé lesz, mi a Krisztus élettörténelmének a jelentése. India elvont böleseletét és Ázsia mystikus szemlélődését megtermékenyíti a természet törvényeiről és az emberek dolgairól való ama gyakorlati ismeret, mely a kereszténységet a nemzetek urává tette. S mindenek felett a magasabb élet mozdulatlanságát, a gondolat és aspiratio bénultságát, a hidegséget, az önzést, az érzékiséget, a nem valódiságot, melyek minket most környeznek, meg fogják változtatni, el fogják söpörni a haladásnak és életerőnek ama hatalmas folyamait, melyek a keresztény nemzeteknél a jelent a multnál nagyobbá tették és a jövőt a jelennél még határtalanul nagyobbá teszik.

Brahmo-Somaj férfiai, Kelet és Nyugat férfiai, ne pazaroljátok az alkalmatosságokat különbféleségekben, vélekedésekben és külső szertartásokban, melyeknek semmi érdeke sincs az emberiségre, hanem keljetez föl és ragadjátok meg örökségteket, munkáljátok és tökéletcsítsétek az emberiség jövő vallását. Hogy a jövő vallásának mi lesz a neve, hogy egy vagy több néven fogják-e nevezni, hogy a most fennálló vallások valamelyikének a nevéen, vagy egészen különböző néven, én azt nem tudom. Hogy mik lesznek a főmái, nézetei, szertartásai vagy egyházkormányzata, senki előre meg nem mondhatja. Ezek a dolgok nem is lényegesek; ezek alkalmazkodnak az új szellemhez, a mint az megszületik és megalakúl. De egy dolog bizonyos: hogy India eme jövő vallásának, a hinduismus és kereszténység emez egyesítésének egy állománya, egy szelleme, egy élete, egy rendeltetése, egy Istene lesz.“¹

Egy új világvallás hangja csendül ki e hatalmas szózatból. Kelet mély tűzű prófétismusának érezes kürtje zeng Keletnek és Nyugatnak. Tyndall, a nagy természettudós Kelet eme vallástánítójá-

¹ Mozoomdar: Christianity as the f. r. of I. p. 210—212.

nak évekkel ez előtt azt mondta: „Egykor Keletről jött hozzánk a világosság s még ismét jöhet onnan hozzánk!“ Müller Miksa egyik művében¹ megmutatta, hogy Europa vallásos érzelme kölesőnözhet Indiától. A speculativ eszmék során E. Von Hartmann pedig odáig ment, hogy azt jövendölje, hogy a jövő vallása pantheistikus monizmus lesz, mely Indiától az immanentia ismeretét, a judeo-keresztény hagyománytól pedig az Isten-egység ismeretét veszi.² Keletről jött hozzánk a világosság s még ismét jöhet onnan. Jöhet Hanem mi azt veszszük, a mi jelenleg jön, azt nézzük, mit a hinduizmus és kereszténység egyesítése iránti törekvés felmutat, a vallásos fejlődés biztató jelenségeit.

Mi azt nézzük, hogy a hinduizmus emez apostolai magukat a régi vallás durva polytheismusából fölszabadították; azt nézzük, hogy a sok százéves előítéleteket, babonás nézeteket levetkőzték, ezer éves bálványaikat elhányták. Azt nézzük, hogy szent irataik esalhatatlanságát, a papi osztály kiváltságait, a társadalmi osztályok elkülönítését elvetették. Azt nézzük, hogy a hittérítőktől ajánlott rástekingintélyt, a Krisztus Istenségét, a szentháromság tanát, melyekben saját régi theológiájukhoz hasonló tanokat ismertek föl, visszautasították; hogy saját hithagyományaiktól a szabad vizsgálódás által megszabadulva, a szabadságban megállottak és nem akartak egy új szolgálást fölvenni. „Miután az istenek vagy isteni személyek többségében való hitet, mondotta Ram Mohun Roy, melyet a hinduizmus több rendszere vall, elhagytam, lelkiismeretesen és következetesen nem fogadhatok el egy hasonló rendszert, bármennyire legyen is az tisztítva.“ Azt nézzük, hogy szellemük meglátta, a mi a brahmanizmusban lényeges, az Isten immanentiaja eszméjét, a minden élőlény iránti kötelességek elismerését, azt a meggyőződést, hogy az igazságért és igazságosságért való küzdelem a halál után is folytatódni fog. Azt nézzük, hogy szellemük a kereszténységből azt ragadta meg, mik annak benső tartalmát, örök nagy igazságait teszik; azt nézzük, hogy a keresztény egy Isten hit, a személyes egy Istenben való hit lelkükben fénylik és tisztább vilá-

¹ Conclusion des leçons sur l' Origine et le developpement de la religion étudiés à la lumière des religions de l' Inde, traduction de Darmesteter. Paris p. 327.

² Eduard Von Hartmann: Die Religion der Zukunft, c. IX. és Das religiöse Bewusstsein der Menschheit im Stufengang seiner Entwicklung. Berlin. p. 624—627.

gosságban, mint talán azoknál, kik Európában gondolnak a kereszténység és hinduizmus egyesítésére. És azt nézzük, hogy a kereszténységet mindenek felett a Jézusban szemlélik, hogy a Jézus Krisztust az emberiség példányképének, vigasztalójának, Istenfiának ismerik és a kereszténységet ama forrásnak, melyből a nemzetekre a haladás és életerő termékenyítő nagy folyamai származnak.

Ez jön Keletről. Egy darab tiszta nap. Sugarak a vallás tiszta világából. Ugyanaz, mely nekünk is süt; hasonlók azokhoz, melyek minket is melegítenek. Kelet prófétismusának hangja, habár itt-ott más is annak az árnyalata, nekünk ismeretes hang.

A vallásos fejlődésnek esodálatos összzetalálkozása. Az unitarius kereszténység és az új hinduizmus egy irányt követnek, a fejlődés felmenő vonalában haladnak.

Unitarius keresztények, szabadelvű keresztények, nézzetek Keletre, a mint hogy Kelet is néz ti reátok Nyugatra. India a brahmanizmus éjjéből bontakozik, Calcuttától Madrasig gyülekezetekben hirdetik és követik az új hinduizmus megvilágosító elveit. Mőgöttetek is ott az európai régi vallás. Az ma is meg-megkisérti a haladás útját visszafordítani. De a jövő a krisztusi kereszténységé. Az új hinduizmus egygyel több jel arra, és messzelátható jel, fényes csillag, hogy a jövő azé.

PÉTERFI DÉNES.

Liberális és orthodox irányzatok az angol vallásos életben.

Az az óriási hatás, melyet a theológiának, mint tudománynak mivelése által való föllendülés a mivelt nemzetek irodalmában keltett, nem hagyta érintetlenül a különben gyökerestől konzervatív angol szellemet sem. Erről teszen bizonytságot az, hogy a midőn ez újabb tudomány-ág által földerített igazságok elől már kitérni nem lehetett, siettek az angolok is lefordítani saját nyelvükre oly kitűnő tudósok munkáit, mint Tischendorf, Baur, Kuenen, Ewald és mások. Ugy ezen tudósok alapot vető munkái, valamint az azok nyomában rohamosan felsarjadzó gazdag irodalom, nem is tévesztették el hatásukat egy újabb irány megteremtésében, mely iránynak legkiválóbb terméke egy teljesen újra átnézett és igazán élvezhető irányban fordított biblia. Igaz, hogy a Revised Version (így nevezik az angolok az 1881. és 1885-ben megjelent új fordítást) sokat vesztett ama kenetteljes hangból és klasszikus nyelvezetből, mely a régibb, az anglikán egyházban ma is kizárólagosan használt u. n. Authorised Version-t (hitelesített fordítás. 1611-ből) áthatja; de a mig emez, gyönyörű nyelvezete mellett is csak a hívő lélek szükségleteit elégíti ki, amazt a kritikus lélek is tudja élvezni, mert minden lap margóján bőven adja a legtekintélyesebb Codexek olvasásait is. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy Angliában nemesak a tudósok és papok, hanem általában minden számottevő ember olvassa a bibliát és érdeklődik bibliai kérdések iránt, a theologiai liberalizmus érdekében valóban nagy vívmánynak tarthatjuk ama bizottság munkáját, mely az angol nép kezébe a bibliának kritikai fordítását adta; mert ez által lehetővé van téve az, hogy a keresztény theologiai tudomány újabb sikerei minden vizsgálódó lélek előtt a lehető legnagyobb és legközvetlenebb világításban álljanak.

Ezzel azonban korántsem akarom azt mondani, hogy az angol Revised Version hibától ment fordítás, mert bizony vannak nagyon is szembetűnő fogyatkozásai; de ezektől eltekintve, az már kétségtelen, hogy a kor kívánalmainak, a tudomány fejlődése által meg-

követelt igényeknek, a keresztény theológiában az igazságot kereső, kutató lélek szükségleteinek, az összes használatban levő és a nagy közönségnek is szánt biblia-fordítások között leginkább megfelel. S ha a magyar biblia-fordításokkal összehasonlítjuk, lehetetlen elszomorodva nem látnunk, hogy a magyar fordításban egyes helyeken mily érthetetlen és összefüggéstelen mondatokon, sőt nagyobb részleteken kell a magyar olvasónak gondolkoznia — és ez nem mindig a régies nyelvezet miatt van így.

Hogy az angolok a theologiai tudományok tovább fejlesztésére, s különösen azok eredményeinek a laikus közönség közötti terjesztésére a leghelyesebb alapot egy jó biblia-fordításban látták, bebizonyult abban, hogy a Revised Version megjelenése után a bibliai kritika iránt való érdeklődés csodálatra méltó arányban emelkedett. Mert habár jelentek is meg kritikai művek azelőtt, hatásuk csekély volt minden irányban. Igaz, hogy a liberálisabb kritika még az újabb időben sem tudott aratni olyan sikereket, minőkre a már letett alapok reménységgel bízattának. Ennek pedig legfőbb és egyszerszint legkülönösebb oka abban van, hogy az óriásilag túlsúlyban levő angol hivatalos egyház (Established Church of England) csak azt engedi meg tudósainak, hogy a bibliának kizárólagosan a történelmi részével foglalkoznak kritikailag — a többi a 39 hitezikkely és az okosabbak dolga. Ezzel igyekeznek a többi, nagyobb orthodox egyházak is a bibliának ihletettségéről szóló hagyományos tant érintetlenül fentartani — de fentartani különösen mindenik egyház a hagyományos nemzeti alapot.

Pedig lehet-e elválasztani a bibliában a történelmi részt a tanításiaktól? Hiszen minden bibliát olvasó ember előtt világos dolog az, hogy a Mózesi könyvekben néhol az Istenről való fogalom egészen más, mint a prófétaiakban; viszont a prófétai könyvek más szellemben tanítanak, mint a Jóbról szóló költemény, a Prédikátor és Példabeszédek könyve; a Zsoltárok néhol teljesen különböznek egymástól. A Mózes öt könyve, vagy az Ézsaiás proféciaja pl. nem egy szerző műve, mert egyes részek tanítása annyira különbözik egymástól, hogy azoknak keletkezését 100—200 és több évi időközökbe kell helyoznünk. Az új testamentum sem teszen kivételt, pedig ehez közelíteni nem is mernek kritikailag az angol orthodoxok. Az evangélisták szerint Jézus egészen más alapon tanított, mint Pál és Péter és a Jelentések írója szerint, sőt a negyedik evangélium határozottan ellenkező irányu a három elsővel szemben. S ha

még ezek mellett tekintetbe vesszük azt, hogy a ma ismert bibliai könyveket csak évszázak mulva szedték össze és osztották részletekre olyan alakban, mint a milyenben hozzánk jutott, lehet-e érintetlenül hagynunk azt a részét, melynek alapja éppen a historiai fejlődésben van. Mi lehet a célja akkor a bibliai historicum vizsgálásának, ha elveszjük belőle azt, a mi e historicum vázának megadja húsát és véréit? Mert hiszen ha a biblia ihletett könyv, olyan értelemben, mint a hogy az orthodox magyarázza, megállhat-e ama bizonyos ihletés a tanitási részletekre, melyek *egy* szerző neve alatt gyakran rohamosan változnak, sőt éppen egymással szemben állanak? Mikép igazodjék el az emberi okoskodás, ha ugyanazon egy forrásból, saját maga fölött álló tekintélytől eredő és egymással kapcsolatban levő két dolog közül az egyiket elfogadhatatlannak kell hirdetnie, míg a másikat föltétel nélkül elfogadnia.

Mindezekre a kérdésekre a tudományos vizsgálódás már megadta a választ és nem mindig az orthodoxia javára. Úgy látszik, az angol orthodoxok is kénytelenek ezt belátni, mert a Colenso, Davidson és mások esete ma nem igen ismétlődik; de azért mégsem adják föl egészen a régi álláspontot. Professor Cheine pl. a ki az Established Church tagja, oxfordi tanár, az ó-testamentom kritikusaik közt ma a legelső szaktekintély, de mivel tudományos vizsgálataiban túlment a megengedett határon, — mert túl kellett mennie, hogy rendszerében összhangot teremtsen — a hivatalos egyház egyetlen templomában sem szabad prédikálnia. Szenved-e ez által a liberális irány? Hiszen könyveit ezer és ezer példányokban olvassák, előadásaira seregestől tödülnek a hallgatók. Az orthodox iránynak vannak még kitűnő képviselői, csak hogy nem minden tudós vet számot a tudományos vizsgálódás minden követeléseivel. Canon Driver pl. ki szakképzett hebraista, igen jeles bevezetést írt az ó-testamentomi könyvekhez; professor Sayce, Canon Gore és mások többé-kevésbé tekintélyeknek nevezhetők. De midőn elismerik, hogy ez vagy ama könyv, vagy egyes részletek nem akkor és nem azon kéz által irattak, mint a hogy maga a biblia állítja, minő nézetük lehet a tudós uraknak az ihletésről, mely akkorákat tévedett? Mert bármiféle okoskodás szerint is, a bibliának, mint a hit alapjának és mint irodalomnak egy elválaszthatatlan egészet kell képeznie, különben a hit alapjára nézve tekintélye nem lehet. Az orthodoxiának ezzel számot vetve kellene hogy fölláltsa az ihletésről szóló tant, a mely mai alakjában, a többi tudományok fejlődése mellé állítva, bizony csekély értékkel bír.

Nagyon különös továbbá az angol orthodoxiának azon irányzata, mely szerint olyan sarkalatos orthodox és állítólag Krisztustól eredő elveket, mint a szent háromság és az azzal kapcsolatban levő megigazulás, előre elrendelés, üdvözülés tanát nem közvetlenül a Jézus életéből igyekszik igazolni, hanem leggyakrabban egyházi atyák, későbbi hittudósok irataiból, melyeknek hitelessége, értéke még máig sínes eldöntve. Az athanáziosi hitvallás pl. oly nagy tiszteletben részesül a hivatalos angol egyházban, hogy azt minden év Karácsonyjában minden egyes templomban ismertetni tartoznak a papok. Dr. Lightfoot, volt anglikán püspök, még a németek által is kitűnőnek elismert vaskos tanulmányköteteket irt az egyházi atyákról; de az ő tanulmányai is arról tesznek bizonyosságot, hogy a midőn az egyházi atyák a fönnebb említett tanokról írva, azokat érvekkel támogatják, ezen érvek tetemes része vagy nem a ma ismert bibliából vannak véve, vagy pedig a megfelelő bibliai helyektől lényegesen elütnek. Jogosultak voltak-e tehát amaz egyházi atyák, hogy az ihletett biblián kívül is vegyék adataikat a hit alapjaira nézve, vagy azoknak másféle magyarázatot adjanak? És ennek alapján jogosult-e valamely egyház arra, hogy ilyen kétséges adatok alapján igyekezzék fentartani és védelmezni bizonyos hit-elveket? Hiszen maguk az egyházi atyák között is merülnek föl igen lényeges ellentétek, s ha ők a Jézusi tudományok hivatalos továbbvivői, miként egyeztetni ki amaz ellentéteket az orthodoxia?

De bármiképen is álljon a dolog, az ma beigazolt tény, hogy nemesak az apostoli egyházi atyáknak az újtestamentomi könyvekhez, hanem az új-testamentomi könyveknek egymáshoz való viszonyában is megvan az a folytonossági hiány, melyet az orthodoxia áthidalni nem tud. Mit szóljunk pl. ahhoz, hogy az evangeliomi könyvek elolvasása után, Pál apostolnál már egészen más alapot találunk, mint a minőt az evangeliomok Jézusa vetett? Sem a Pál apostol, sem az egyházi atyák és más hittudósok irataiból senki ki nem tagadhatja az egyéni meggyőződés hatalmas megnyilatkozását, mely szerint az irataikban foglalt tanoknak gyakran egyéni magyarázatot adtak; ez áll különösen Pál apostolról. Az egyházi atyák iratai is arról tanuskodnak, hogy az első keresztény százévekben úgy a Jézus személye, mint tanításaira nézve az egyéni meggyőződés kritikája nagy mértékben nyilvánult. Ha ez áll, akkor áll az is, hogy úgy a Pál, mint az egyházi atyák tudományos fejtegetései között vannak dolgok, melyek nem alapulnak egészen a biblián, különösen az evangeliomi Jézus személyi és tanítási jellemén;

sőt ezáltal beigazolván látjuk azt az elvet, hogy a hitéletben jogosultsága van az egyéni lélek kritikája által fejlesztett alapnak, s az orthodoxia saját veszedelmére védelmez nem közvetlenül a biblián, s nem közvetlenül a Jézus tanításain alapuló dogmákat.

Darwin, Huxley és Spencer honfitársainak nagy figyelembe kellene venniök azt, hogy a mi e nagy tudósok tudományos rendszerében igaznak bizonyult, amaz igazság nem adhat privilegiumot a bibliának sem. Sőt az exact tudományok fejlődése nagyon sok bibliai tant lehetetlenséggé törpít, melyekre nézve a pusztá tekintélyre hivatkozással sokra nem megyünk, mert „a tekintélyre hivatkozás soha meg nem állhat a fölébredt lelkiismeret igazsága előtt.“ A földrajzi, csillagászati, élettani ismeretek egy olyan világot tárnak előnkbe, melyről úgy a biblia kora, mint a későbbi századok sejtélemmel sem bírtak. Tagadhatjuk-e azért e fölfedezett világ valódiságát, de különösen nagy befolyását az emberi tökéletesedés előmozdítására nézve? Ha az emberiség megváltása a Jézus személyével és működésével csakugyan tökéletes és befejezett dolog lenne, mi haszna lehetne akkor a későbbi művelődésnek, melynek előnyeit pedig egyetlen orthodox is föl nem adja. És azóta nemcsak a tudományos műveltség, hanem éppen ennek útján a hívó léleknek Istenhez való viszonya is gazdagodott új módzatokkal, melyek a biblián kívül mint igazságok állanak a lelkiismeret előtt, és mi szentebb a lélek előtt, mint az igazság? De különösen mi áll világosabban az emberi történelmet tanulmányozó lélek előtt, mint az, hogy „az emberi gondolat összes fejlődésével egyetlen nagy tenger, általános dagálylyal és apálylyal, melyeknek egymásra való hatását a különböző korszakokban szétválasztani nem lehet?“

A biblia is egy láncszemet képez az emberi gondolat emelkedésének és esésének hosszú sorozatában; de ha erejét, hatását a mai viszonyokra nézve mérlegelni akarjuk, úgy figyelembe kell vennünk a mai gondolat-irányzatok visszahatását is, melyek szintén tért és tekintélyt követelnek, nagyon sokszor épen a bibliával szemben. Mert soha a biblia nagyobb arányban különböző oldalakról megtámadva nem volt, mint napjainkban; s ha hitéletünknek ezutánra is egyik legerősebb alapjául vesszük, eme támadásokkal szemben hasonló erősségű érvekkel kell küzdenünk, erősítve azt a mi fenntartható és föladva azt, a mi úgy is veszendő. Az angol liberalisok e szellemben igyekeznek úgy a bibliának, mint általában a hit kérdéseinek azt az értéket megadni, mely azokat megilleti; s az

orthodoxia tanával szemben, t. i. hogy a biblia, különösen az új-testamentom, szent és sérthetetlen, melyen túl a hit nem mehet saját sérelme nélkül, az emberi nem általános fejlődésének elveiből következően igazolni igyekeznek, hogy a bibliában megmarad mindaz, a mi sérthetetlen, állandó, de veszendő mindaz, a mit benne a hit az isteni törvényekkel szemben beigazoltuak nem lát. Ezért kell tehát tudományos kritikai úton, a tárgyilagosság tökéletes megtartásával közelíteni a biblia teljes egészéhez, mert ama nagy ellentétek, melyek benne lépten-nyomon felmerülnek, más módon ki nem egyenlíthetők. A Jézus személyéről és tanításairól pl. az összes újtestamentomi könyvek mai állása szerint egy összhangzatos egész képet nem tudunk alkotni, mert egyes könyvekben igen nagy az eltérés úgy a historiai, mint a dogmatikai részletekre vonatkozólag. De mit árt azért a Jézus személye és tanításai erkölcsi fenségének az, ha a kritika mindezeket kénytelen meglátni és összhangba igyekszik hozni mindazt, a mi a Jézus személye és tanításai jellemének keretébe historialag és lélektanilag beleillik, habár ezáltal meg is fosztja őt az amúgy is nem sokat érő legendáktól. És olyan tudósok, mint Dr. Martineau, Müller Miksa, Dr. Drummond, Dr. Beard Károly, Dr. Hatsch, Professor Cheyne, Montefiore és mások, kik a bibliai kritika általában a vallási kérdések emez új hangját megszólaltatták Angliában, nem vádolhatók irreverentiával sem a Jézus személye, sem a biblia iránt. Tudományos rendszerük habár a vallásbölcészet, egyháztörténelem és a biblia-magyarázat terén még nem is aratott óriási sikereket, de biztat legalább valószínűségével annak, hogy az orthodoxia a megkezdett küzdelemben nem fog diadalt aratni. Mert a hagyományok egy részén kívül, melyek amúgy sem bírnak sok kritikai értékkel, liberalis elvek mellett szól mindaz, a mi az emberi nem általános történetében biztosította és biztosítja a haladást. Dr. Martineau bölcészeti művei és neve eléggé ismeretesek minden komoly theologus előtt; ellene az orthodoxia összes erőlködése ellenére is, csak annyit tud felhozni: „Kár hogy ez az ember nem a hivatalos egyház tagja!” Dr. Beard Károly tanulmányai Lutherről és a Reformációról általában, igaz világos színben állítják előnkbe azt, hogy a hit nyilvánulásainak a tudományok fejlődése néha egészen új irányt ad, s e tekintetben a Reformációnak is egy újjáébredő tudomány — a klasszikus nyelvek és művészetek művelése — adta meg a kezdeményezést. Az angol orthodoxiának pedig ragaszkodnia kell a reformációhoz, különösen pedig a hivatalos egyháznak, mely

nem egészen az apostoli folytonosság elvén, hanem nagy részben Erzsébet és VIII. Henrik királyi edictumain állította föl 39 ezikelyes hitrendszerét. Az összehasonlító vallás, mint önálló tudományág, napról-napra igazolja a szabadelvű kritika azon elvét, hogy a biblia nem kizárólagosan ihletett könyv, hanem igen gyakran ma már könnyen bebizonyítható idegen befolyások hatása alatt áll. Egyiptom, Phönícia, Perzsia, Görögország gazdag mythológiáinak egyes vonásai nem ritkán találhatók az ó-testamentomban, mely alapját képezi az új-testamentomnak még az orthodoxia szerint is. Az új-testamentom viszont a héber gondolkozás és a görög bölesézet könnyen fölismerhető sajátásaiban bővelkedik.

A liberális kritika fönebb említett és még számos más képviselői bizonyára találnak módot arra, hogy nézeteik és elveik érvényesülhetésének jogczimet szerezzenek, mert mindazt, a mit állítanak, történelmi, lélektani és physikai érvekkel is tudják támogatni, már pedig ilyen érvek ma hatásosabbak a támadók fegyverei ellen, mint elavult módszerek.

Nem kis érdem tudható be végül, a liberalismus nevében azoknak a férfiaknak, kik az új elveket az egyházi szószékről népszerűbb irányban is terjesztik. Angliában ők is szép számmal vannak képviselve, de kétségtelen, hogy mindenikök fölött áll, sőt egész Angliában ma a legkitünőbb egyházi szónok Stopford A. Brooke londoni lelkész. Sokáig mint az angol hivatalos egyház tagja, a a királyné káplánja volt; de épen tudományos miveltségénél fogva az új irányzat őt is hívének hódította, s e miatt kénytelen volt otthagyni előkelő állását. Mindez azonban semmit sem vont le népszerűségéből és beszédeinek értékéből, sőt ezek iránt az érdeklődés még fokozódott. Hatásának egyik varázsa külső megjelenésében rejlik. S érezes hangja az erős meggyőződést a leghatásosabban közvetíti a hallgatók lelkéhez. Előadása, épen mint irány, nagyon egyszerű, s mindaz a mit mond, közvetlen hat a lélekre. Stopford Brooke továbbá széles miveltségű ember is. Egyházi beszédeinek számos kötetén kívül, több tanulmányt irt az angol költőkről, kiknek műveiben a vallásos elemet veszi bírálat alá. Egyházi beszédeiben nagyon ritkán foglalkozik dogmával, inkább az emberiséget általánosan érdeklő igazságokról szeret elmélkedni, melyeket a legrövidebb mondatokban közvetit hallgatóinak. Iránya is ugy beszédeiben, mint más irataiban, nagyon egyszerű: Vissza a természethez és természetességhez, melyből Jézus és az emberiség legna-

gyobb prófétái merítették, mert csak ott találjuk meg teljes közvetlenségében az Istenséget, mint a hit alapját. Mindaz a mit a hit alapjának tekintünk, csak az egyéni lélekben fejlődhetik igazán üdvözítő hatásúvá, mert a szeretet érzésének kapesán csak az áll szemtől szemben, teljes közvetlenségben az isteni szerető lélekkel. Ez alkotja Jézus vallásrendszerének is lényegét, s csakis ez lehet az emberiség általános vallása, mert vonásai megvannak minden egyes ember lelkében.

Ilyen elvek alapján halad a liberalizmus ezéjja felé, ma élő angol szószólóinak élén Stopford Brooke-kal, ki kétségtelenül igen sok lelket hódított meg elveinek. S mindaz, a mi még e részben a letett alapok nyomán fejlesztésre vár, ilyen férfiak kezében szép reményekre jogosít.

A lélek csak úgy gazdagodhatik hitében, ha az a mit befogadnia kell, egyszerű és igaz, mert a hit csak közvetlen utakon veszi táplálékait; s mindaz, a mi e világban állandó, csak egyszerűségben és igazságban maradhat az, mert egyik alaperő sem ösmer kiváltságot, különlegességet semmiben, hanem csak jogot és az arra visszaható kötelességet.

Bármely orthodoxia is hiában védelmezi az előbbi elveket, mert ellene szól minden, mit a lélek teremtő erejétől, Istenétől megtanul. Az angol orthodoxiának is az a legnagyobb gyöngéje, hogy határokat szab az egyéni lélek szabad megnyilvánulásainak; az angol liberalizmusnak pedig legnagyobb erőssége az, hogy a hitéletre vonatkozó összes dolgokat az egyéni lélek szabad bírálatára boesátja; a tudományok föllendülése által fölkeltett mai gondolat-irányzatokat ismerő lélek előtt pedig nem kétséges dolog, hogy melyik félnek van nagyobb reménye a jövő *győzelemre*.

LŐFT ÖDÖN.

Szentábrahámi könyvéből.¹

(Az Isten egysége. Az előre elrendelés. A szabadakarat. Jézus Krisztus ember-
volta és istenfisúsága. A zsinat. Befejezés).

I. Rész. I. Fejezet.

37. §. *Az Isten egy.* Miután Istennek különböző *tulajdonságait* megvizsgáltuk, hátra van még az *ő egysége*, melyet első helyen említettünk volna, tudva, hogy a legtökéletesebb Lénynek, kire csak a legfőbb tulajdonságok illenek, szükségképen *egynek* kell lennie, a mit a szentírás számtalan helyeken bizonyít (5 Móz. 6, 4; Márk 12, 29; 1 Kor. 8, 6; 1 Tim. 2, 5; Gal. 3, 20; Ézsa. 45: 5, 6, 21, 22).

38. §. *Miként?* Egy pedig az Isten: *a)* oly egyszerű egységnek fogva, melynél különbet gondolni sem lehet. *b)* Úgy, hogy sem övele egyenlőt nem ismer (Ézsa. 46, 9; 44: 10, 11; 2 Sám. 7, 22; 1 Kir. 8, 60); innen mondatik *egyetlen egynek és egyedülvalónak* (Ézsa. 38, 16; 5 Móz. 32, 39; Ján. 17, 3) és *magasságosnak* (Ézsa. 14, 14; 1 Móz. 14, 18; 5 Móz. 32, 8; Zsolt. 8, 3).

39. §. *Mint egyedül legfőbb.* Azonban a szentírás *Istene*ket is említ (Zsolt. 49, 1; 5 Móz. 10, 17; Zsolt. 81: 1, 6; Ján. 10: 14, 15), de úgy ezen helyekből, mint 1 Kor. 8: 5, 6. v.-ből is bizonyos, hogy *egy* a legfőbb Isten, mert mindannyian *őt*le függenek s tőle nyerték istenségüket (Zsolt. 81, 6); ép így mondja az írás Istent *egyedül jónak* (Luk. 18, 19), *szentnek, erősnek* (1 Sám. 2, 2), *hatalmasnak, boldognak* (1 Tim. 6, 15), *halhatatlannak* (1 Tim. 6, 16). Ezzel nem ellenkezik az, hogy vannak mások is jók (Péld. 18, 22; Luk. 6, 45), szentek (Mát. 7, 6; Róm. 7, 12), erősek (1 Móz. 32, 28; Zsolt. 53, 5), hatalmasok (Csel. 8, 27; 2 Móz. 18, 21), boldogok (Mát. 5: 3—11). Az angyalok is halhatatlanok ugyan s mi is azok leszünk a feltámadás után (Luk. 20, 36), de az említett jelzők kitünő értelemben véve a legfőbb Istenen kívül senkinek se tulajdoníthatók.

40. §. *Ő az Ur Jézus Krisztus Istene és Atyja.* Ez az egy és legfőbb lény pedig az, a ki az Ur Jézus Krisztus *Istenének és Atyjának* nevezetik (Ján. 17, 3; 1 Kor. 8, 6; 15, 24; 2 Kor. 1: 2, 3; 11, 31; Éf. 1: 3, 17; 4, 5; 5, 20; Róm. 5, 10; 15, 6; Gal. 1, 3; Thess.

¹ A keresztény hittudomány összege az unitáriusok szerint. Latin nyelvből fordította Derzsi Károly, unitárius gymn. tanár. Kiadta az unitárius egyház képviselő tanácsa. Kolozsvár. Nyom. Gámán J. 1899. — E műből közöljük e részleteket. Szerk.

1: 3, 9, 10; 1 Ján. 4, 10; Márk 13, 32; Ján. 20, 17; Mát. 7, 21; 18, 19; 27, 46; Zsid. 1: 8, 9; Jel. 3, 12); ő az ég és föld *teremtője* (Mát. 11, 25—26; Csel. 4: 24—27; ő az Ábrahám, Izsák és Jákob Istene (Mát. 22: 31, 32; Csel. 3, 13).

41. §. A szentírás szerint ugyan Isten a többes számban is szólott (1 Móz. 1, 26; 3, 22; 11: 5—7; Ézsza. 6, 8; Hózs. 12: 4. 5), ámde gyakran találunk többséget a szavakban, mikor magában a dologban többség nincsen, (mint Dán. 2, 36, összevetve a 24. verssel; Márk 4, 10; v. ö. Luk. 13, 18; Ján. 3, 11; Róm. 1, 5; Zsid. 5, 11; 6: 3, 9, 11; 1 Kir. 22, 3; s így az idézett helyeken is.

42. §. A *háromnak* (Ézsza. 6, 3; Mát. 28, 19) s egyuttal *egynek* (1 Ján. 5, 7.) említése sem jelent Istenben sokaságot. Ézsaiásnál ugyanis az isteni szentségnek háromszori ismétlése — a zsidó nyelv szokása szerint — csak erőteljesen állítja és hirdeti, hogy Isten az ő ítéleteiben kiváló mértékben dicsőítendő. (Hasonló ismétlés látható: Ezék. 21, 27; Jer. 22, 29; 7, 4).

43. §. A mi Máté 28, 19. versét illeti, — a mely dolgok ugyanazon rendbe soroztatnak; nem mindig s nem mindenkben egyeznek és ugyanazonosok (mint 2 Móz. 14, 31; Bir. 7, 20; 1 Sám. 12, 19; Éf. 4: 4, 5; Jel. 3, 12; Csel. 20, 32). A keresztségből sem származhatik érv valakinek istenségére nézve, sőt inkább a tárgy megismeréséből, melyre megkereszteltetünk, kell kinyomozni, hogy mi a keresztség (lásd: 1 Kor. 10, 2; Csel. 19, 5; Mát. 3, 11; Róm. 6, 3; Márk 10, 39; 1 Kor. 12, 13; Csel. 1, 5; 1 Kor. 15, 29). Ennél fogva: *megkereszteltetni az atyának, fiúnak és szentléleknek nevére*, annyi, mint beavattatni ama tanítmány hívésébe és vallásába, mely az Atyától adatott, a fiu által hirdettetett s halálával megerősített és a szentlélek által megpecsételtetett. Vagyis fogadalmat tenni arra, hogy hiszünk az Atyában, ki a ker. vallás szerzője; a Fiuban, a ki közbenjáró és a szentlélekben, melynek ereje csodákat művelt és a mely üdvösségünknek záloga.

44. §. *Ellenvetés 1 Ján. V. 7. versből.* Jánosnál — 1 Ján. 5: 1, 8, — a három mennyei és a három földi bizonyág-tevők a bizonyágtételben egyek. Ily erkölcsi egységről van szó a Csel. 4, 32. versben is. Ily módon *egy a fiu is az atyával* (Ján. 10, 30; v. ö. 17: 11, 12, 22, 23. E tanúk pedig azt bizonyítják, hogy Jézus az Isten fia (1 Ján. 5: 1, 5). Ezt bizonyítja az Atya (Mát. 3, 17; 17, 5; Ján. 12, 28), a fiu (Mát. 26: 63, 64; Ján. 8, 18) és a szentlélek a pünkösdi ünnepén az apostolok szája által (Csel. II., Ján. 16, 14).

45. §. A mi tiszteletünk tehát több egyenlők között meg ne oszoljék (Mát. 6, 24), hanem határolódjék teljes szívvel az egyetlen Istenben (1 Pét. 1, 21; 1 Kor. 10, 31; Mát. 4: 10), az Atyában, a kitől mindenek és mi is őbenne (1 Kor. 8: 5, 6).

II. Fejezet.

11. §. *Mi az előre-elrendelés?* Isten különféle határozatai vagy végzéseik közül a keresztyének közt legnagyobb megfontolás tárgya

az *előre-elrendelés*, mely a *szó erejénél* fogva mindama művekre alkalmazható, melyeket Isten — mielőtt megtörténnék — magában elhatározott. *Bibliai értelemben* pedig — a hol ritkán fordul elő — jelenti azt a határozatot, melynél fogva Isten az embereknek az üdvözülés eszközeit vagy az evangelium igazságait ajánlja (mint Róm. 8: 29, 30; Éf. 1: 5, 11), jelentheti a kegyelemre való *elválasztást* is; de mint-hogy Isten, mikor az evangelium kegyelmét ajánlani elhatározta, ezzel bizonyos célt is tűzött ki: ezért hosszú *egyházi gyakorlat* szerint jelenti az idvezítendő vagy elkárhozandó emberekre vonatkozó végzést.

12. §. *Milyen?* Ennélfogva ez a *határozat* a) általános s nincs bizonyos egyénekre szorítva, mintha t. i. Isten némelyeket kiválasztott, másokat elmellőzött volna (Ezék. 18, 32; 33, 11; 2 Pét. 3, 9; 1 Tim. 2, 4), b) a hit és engedelmesség föltételeihez van kötve (Márk 16, 16; Csel. 17, 30; Ján. 3: 16, 36; 6, 40). Mert Isten nem másképp határozta el az emberek üdvözülését vagy elkárhozását, mint a hogy üdvezt és kárhoztat; üdvezt pedig a hűveket, kárhoztatja a makaesokat. c) Ugy látszik, hogy két része van: a dicsőségre való *elválasztás* az üdvözülendőkre való tekintettel és az *elvetés* az elkárhozandókra nézve.

13. §. *Annak oka az Isten jótetszése.* Ilyen határozatot hozni s az üdvnek ilyen eszközeit tűzni ki, egyedül az Isten jó-tetszésétől függött (2 Tim. 1: 9, 10; Tit. 3, 5; Éf. 1, 4), valamint az is, hogy *kiknek, mikor s miként* akarja Isten ezt az evangeliumi kegyelmet odaajánlani; megmutatta az apostol (Róm. IX.), az Izsák, Ismael, Ézsau és Jákob személyeiben, hogy Isten nem az Abrahámtól kiinduló testi származást veszi tekintetbe s némely emberek különleges jogától sem függ az ő jótékonyágának gyakorlásában, legyen az akár testi, akár lelki jótétemény.

14. §. *De mégis feltételeket kíván.* De ha Istennek ezen *végzése* az eszközök és a czél felajánlása tekintetében, az emberben előre megkivántató föltételek nélkül történt is: de azért az üdvösség ama feltételek nélkül s csupán az azokat megkivánó végzés erejénél fogva mégsem adatik meg; mert ha az üdv vagy kárhozat az Isten abszolút végzéséből folya: akkor nem lenne helye a kegyességnek, az erénynek, a bűnnek stb; akkor hiábavaló lenne engedelmességet követelni attól, a ki nem tud sem engedelmeskedni, sem nem engedelmeskedni. Az ártatlanokat kinok alá vetni; a kárhozatra vettetteket az idvességre komolyan hivatgatni és pedig a büntetés terhe alatt, — mindez az Isten *szezségével, igazságosságával és bölcsességével* ellenkezik.

15. §. *Ellenvetések.* Az sem tűnik ki a bibliai helyekből, — Mát. 20, 16; 22, 14; Csel. 13, 48; Ján. 6, 39; Mát. 13, 11, — hogy Isten az idvezülendőknél bizonyos számát megállapította volna. Máté 20, 16 és 22: 14 versekben ugyanis nem a cselekedeteket megelőző, hanem a kötelesség szabad teljesítését követő *kiválasztásról* van szó. Ha a Csel. 13: 48. verset a 46-ik verssel összevetjük: az egész abszolút kiválasztás és annak körülírt száma elenyészik. A

Ján. 6: 37. és 39-ik versek nem zárják ki a föltételt, ha összeveted a 4-ik verssel. A Máté 13: 11-ik versben nincs szó némelyeknek az üdvösségre való örök elválasztásáról, hanem arról, hogy a példázatokban előadott sok titokzatos dolgot csak az apostolok értették meg, sőt ők sem mindig és mindent. Luk. 18: 31—34).

16. §. *Ellenvetés Jel. 17, 8 és 21, 27 versekből.* Az élet könyvébe — Jel. 17, 8; 21, 27, jöllehet az igazak a világ megalapítása óta beirandók voltak, — Máté 25, 34; Jel. 13, 8, — de azért abba a könyvbe az emberek sem öröktől fogva, sem kitörülhetetlenül nem irattak be (Ján. 3, 5; 22, 19).

17. §. *Ezék. 9, 4, 6; Jel. 7, 3, 4-ből.* Az Ezékiel 9: 4, 6 és Jel. 7: 3, 4-ik versekben említett megjegyzés (megbélyegzés) vagy *megpecsételés* nem az üdvösségre való örök elválasztást jelenti, hanem a jóknak akkor felmutatott szorgalmas vigyázását és megkülönböztetését, hogy a rosszak számára ne soroztassanak.

18. §. *Jud. 4. versből.* Judás levele 4-ik versében azokról, a kiknek gonosztetteit Judás fölemlíti, az van mondva, hogy eme bűneikért az isteni törvények szerint elítéltettek, (mint 2 Pét. 2, 3), nem pedig az, hogy isteni végzésnél fogva estek ama bűnökbe.

19. §. Igy 1 Pét. 2, 8-ik versben is nem az van mondva, hogy némelyek a kárhozatra előre elrendeltettek, a mint látható ez 1 Thess. 5: 9-ik versből is, hanem, hogy az engedetlenek azok, kik Krisztusba, mint kőbe beleütöknék (Máté 21, 34).

III. Fejezet.

11. §. *A szabad elhatározás.* Az *akarathoz* pedig maga a *szabadság* vagy *szabad elhatározás* (döntés) annyira elválaszthatlan saját-sága, hogy még az erkölcsi szolgaságban sem vesztethető el (erre ezéloz Róm. 6, 20), mert a bűn a szabad tehetőséget nem enyészti el, sőt inkább feltételezi, s azt mondani, hogy az *elhatározás szolgái*: ellenmondás; mert mikor valaki valamire hajtatik: nem szabad (ember). Vedd el a *szabadságot*, — s nem lesz akarat, sem lélek; tisztán és határozottan tanítja ugyanis minden egyes ember lelki-ismerete, hogy a mikor csak valamit akarunk, azt mindig szabadon akarjuk, s mihelyt azt akarni nem tetszik, többé nem akarjuk s nem is kényszeríthetünk arra, hogy akarjuk. Szabadság nélkül nem lenne hely a törvények számára; az ígéretek, fenyegetések, intések, haszontalanok lennének; sem az engedelmség nem lenne erény, sem az engedetlenség nem lenne bűn.

12. §. *A szabadság miben nem áll?* Nem is állhat fenn a szabadság a kényszer vagy szükségesség mellett, legyen ez akár természeti, akár kívülről jövő; mert a szabadság felteszi, hogy a dolog megtörténhetik, vagy hogy nem történhetik meg; a szükségesség pedig azt teszi fel, hogy lehetetlen, hogy a dolog meg ne történjék. Mindazáltal a *szabadság* mivolta nem áll a külső akadályok nem-létében, vagy a *kényszertől való mentességben*; mert így az oktalan

állatok is sok cselekedetet szabadon végeznének. De az *önkéntességben* sem áll; mert önként vitetünk — valamely indulatroham által s elhatározás nélkül — ama dolgokra, a melyek tetszenek s kerüljük, a melyek nem tetszenek, — tehát szorosan véve nem szabadon; mert nem tehetjük, hogy *némely* dolgokat ne kívánjunk, *másoktól* el ne forduljunk. A *közönyösségben* sem áll; mert *ez* a léleknek gyengesége, mikor t. i. annyira csüng a kétséges dolgokon, hogy e miatt magát elhatározni nem tudja; mindaddig, míg a közöny a lelket fogva tartja: az akarat ténykedéséről szó sem lehet.

13. §. *Miben áll?* Sőt inkább a *szabad elhatározás* természete az *akaratnak* abban az erejében áll, melynél fogva az embernek a cselekedetekkel szemben hatalma van, hogy megtegye vagy ne tegye, s hogy választhasson a több ellentétes vagy különböző dolgok között; ezt a tehetséget némelyek *cselekvő közönyösségnek* is nevezik. — *Mi a szabad elhatározás vagy akarat?* Ennélfogva a szabad elhatározás az a tehetség, mely józan ítélet mellett cselekszik vagy nem cselekszik és választja ezt vagy amazt. Az akaratnak ugyan kötelessége lenne az értelem világosságát követni s így a rosztól elfordulni, — de azért mégis megtörténik (s ez a szabadságra mutat), hogy a lélek látja a jobbakat s tanácsolja is, mégis a rosszabbakat követi. A theologia azonban azokról a külső műveletekről szól, melyeknek végrehajtása érett megítélés után is felfüggeszthető.

14. §. *Megvan a lelkikben is.* Hogy pedig az embernek a különböző dolgok közötti választásnak ilyen ereje adatott s hogy ez nemesak a polgári ügyekben, hanem a lelki élet-gyakorlatban is megvan: bizonyítják a következő helyek: Józs. 24, 15; 5 Móz. 30, 19; v. ö. Jer. 8, 3; Márk 14; Péld. 8, 10; Ján. 5, 40; Máté 23, 37; Csel. 5, 4; 1 Kor. 7, 37; sőt nemesak a rossz szakat (Bir. 10, 14; Ésa. 65, 12; 56, 3—4), hanem a jókat is (Zsolt. 118, 178; Ésa. 66, 4; Zsolt. 73, 11; Luk. 10, 42; Zsid. 11: 24—26) választani az ember hatalmában van.

15. §. *Ellenvetés.* Mikor az irás azt mondja, hogy Isten vagy a Krisztus az embereket *vonzza* (Ján. 6, 44; és 12, 32), ez a vonzás az okosságnak a buzdításokban, jutalmakban és fenyegetésekben rejő erejét jelenti; ép így mondjuk az emberekről is, hogy másokat *kényszerítének*, könyörgésekkel s állhatatos kéréssel és szorgalmazással meggyőznek (mint Luk. 24, 29; Csel. 16, 15; Luk. 14, 23; Márk. 6, 45; v. ö. Csel. 28, 19; 2 Kor. 12, 11; Gal. 2, 14; 6, 12).

16. §. *Az Isten előretudása és segedelme el nem törli.* Ezt a szabadságot az Isten *előretudása* s a cselekvények különfeleségéhez alkalmazott természete meg nem semmisíti (Ésa. 48, 8; 5 Móz. 31, 20); valamint a tudásnak meg sajátsága a cselekedetekre kényszert gyakorolni. Isten segítségül jövése is a lények és az ember természetével teljesen megegyező. Isten törvényei pedig, s más uralkodókéi is a féltelenséget ugyan zabolázni szándékoznak, de a szabadságot előre feltételezik.

II. Rész. II. Fejezet.

25. §. *Jézus ember.* Ha pedig a Krisztusnak az állapotát — a fogantatástól kezdve a felmagasztaltatásig — vesszük kellő figyelembe, a *tétel* ez lesz: a *megígért Messiás Jézus Krisztus természetére nézve igazi ember.* A földön halandó ugyan, de ma halhatatlan s másokat is megelevenítő (1 Kor. 15, 45); mert ninesenek a valódi embernek oly ismertető jelei, melyek a Krisztusról is fölemlítve ne lettek volna, kivéve a bünt; Zsid. 4, 15 (a mi azonban az emberi természetet sem nem alkotja, sem ki nem forgatja); ily lényeges alkotó elemei pedig az embernek: a *lélek* (Ján. 12, 27; Mát. 26, 38; 27, 50; Luk. 23, 46), a *test* (Mát. 26: 12, 26; Ján. 20, 12; Luk. 24: 39, 40; 1 Pét. 2, 24; így Mát. 26, 28; Ján. 19, 36; Csel. 20, 28; Zsid. 3, 14), s az emkeri tulajdonságok, gyengeségek, cselekedetek és szenvedélyek; Jézus nemcsak hogy fogantatott, született, még pedig emberi családi ieszármazás szerint (Mát. I.), hanem olvassuk róla azt is, hogy csesemő volt, bépólyálva feküdt (Luk. 2, 12), növekedett időben, gyarapodott böleseségben (Luk. 2: 46, 52), némely dolgokról nem tudott Márk. 13, 32), éhezett (Mát. 4, 2), evett (Mát. 9, 11; Luk. 24, 43), szomjuzott (Ján. 19, 28), ivott (Ján. 4, 7; Luk. 22, 13) aludott (Márk. 4, 38), sirt (Luk. 19, 41); (Ján. 11, 35; Zsid. 5, 7), szomorkodott (Mát. 26, 37), kifáradt (Ján. 4, 6); sőt alája volt vetve minden emberi gyengeségeknek (Zsid. 4, 15; 2: 17), meghalt, föltámadott és fölmagasztaltatott. Neveztetik *embernek* (Ján. 9, 11; 4, 29), *férfinak* (Ján. 1, 30; Luk. 24, 19; Ézsza. 53, 3; Zak. 6, 12). Maga Krisztus is magát *embernek* mondogta (Ján. 8, 40), s több mint hetvenszer (mint Mát. 8, 20; 9, 6; 11, 19; 12, 8 stb.) *ember fiának*; *ember fia* pedig csak az lehet, ki természet szerint ember. Sőt a megdicsőülés után is a tanítványok őt *ember fiának* (Csel. 7: 55, 56; Zsid. 2: 6, 9; Jel. 1, 13; 14, 14), *embernek* (1 Tim. 2, 5; Róm. 5: 15, 18; 1 Kor. 15, 21), *férfiának* (Csel. 2, 22; 17, 31; így Jel. 1, 7) nevezték; neveztetett *Dávid fiának* is (Mát. 15, 22; 20: 30, 31; Jel. 5, 5), a miért a Krisztus is az embereket *atyjafiainak* hívja (Zsid. 2: 11, 12, 17); az apostoli hitformában is úgy iratik le, mint ember.

26. §. *Erkölcsei érvek a Krisztus embersége mellett.* Ha nem tudnók, hogy a Krisztus valódi ember volt, ez esetben semmi bizonyossággal sem birhatnánk az üdvösség felől; mert *a)* Senki sem lehetne bizonyos arról, hogy a Jézus Krisztus a megígért Messiás; mert hiszen a Messiásra vonatkozó jelzők és körülmények csak emberre illenek. *b)* Azt sem tudnók elhinni, hogy bűneink az ő halála által kiengeszteltettek. *c)* Az ő példaadása az Isten iránti engedelmisségben, a szenvedések elhordozásában, a megjutalmaztatás reménylésében stb. sem birhatna ható erővel bennünk, ha tudnók, hogy a Krisztus nem volt valódi s az emberi gyengeségeknek alávetett ember.

27. §. *Jézus Istenfia. Ellenvetés. A megígért Messiás, az ember Jézus Krisztus, az Isten fia* (Gal. 4, 4). Jóllehet a Krisztus természe-

tére nézve valódi embernek mondatik, de azért még sem kell őt közönséges embernek tartanunk, mert származásánál, méltóságánál és állapotánál fogva (Zsid. 2, 9; Filip. 2: 5, 9; Éf. 1: 21, 22; Csel. 10: 36, 42; Jel. 19, 16; Ján. 5, 23) más emberek fölé magasztatott s a közönséges halandók sorából kiemeltetett (Gal. 1, 1); mert oly embernek mondja őt az irás, ki egyszersmind *Isten fia* (Mát. 3, 17; 16, 16; Ján. 10, 36; v. ö. Csel. 4: 25, 27; Ján. 9: 35—38; Márk. 14: 61, 62; Luk. 3: 22, 23) és pedig nem oly módon, mint az *angyalok* (Jób 1, 6; 5, 1; 38, 7), a *tiszthatóságok* (Zsolt. 82: 1, 6), főleg pedig a *hivék* (Ján. 1, 12; Róm. 8, 16; 9, 26), a *boldogok* (Luk. 20, 36) és Ádám (Luk. 3, 38) mondatnak *Isten fiainak*, — hanem oly különös módon, mely szerint ő az Isten *tulajdon* (Róm. 8, 32) és *egyszülött* fiának (Ján. 1: 14, 18; 3, 18) mondatik; mert oly különleges származásal s oly kitüntető uton-módon, az Isten előtt legkedvesebb Krisztuson kívül, senki sem született.

IV. Rész. III. Fejezet.

41. §. *Mi a zsinat és honnan van?* A külső közigazgatás kényelmesebb intézéseért, a külső istentisztelet üdvösebb terjesztéseért, s az egyház szertartásai, tanítmánya és erkölcesi ügyében fölmerülő komolyabb ellenkezések kiegyenlítéseért, a középülés érdekében legjobb eszköznek látszott a *zsinat-tartás*, vagyis az ecclesiák összejövedele, (melyek régen conciliumoknak szoktak nevezetni) akár az Apostolok példájára (Csel. 15 és 21: 18, stb.; Gal. 2: 1, 2; stb.), akár más észszerű okból lettek légyen szokásba hozva; a hol az istenfő és okos férfiak (ma legtöbbször csak a lelképászorok) erre törvényszerűen összehivatván, elhatározzák mindazt, a mi a közbéke érdekére tartozik.

42. §. *A zsinatok tekintélye emberi és nem csalhatatlan.* Ezen zsinatok törvényes tekintélyét a hivék ugyan el kell hogy ismerjék, de ez a tekintély nem terjedhet oly messzire, hogy a kormányzás ürügye alatt a lelkiismereteken sebet ejtsen. Hogy ennek határait jobban föltüntessük, meg kell jegyezni I., hogy a zsinatoknak egész tekintélye csak emberi és csalhatozható. A többség összegyűlése ugyanis a részek természetét és jogát nem veszi el s az isteni ige sem szorul emberi tekintélyre. Egy ily tekintély csalhatozhatlansága nem Istentől való lenne, hanem nekünk is tudomásunkra kellett volna, hogy hozassék; ámde ezt a kiváltságot a bibliában sehol sem találjuk kijelentve (v. ö. Ésa. 56: 10, 11; Jer. 6: 13; Hós. 9: 8; Mát. 2: 8). *Ellenvetés.* A Máté 18: 20; Ján. 14: 16 versek nem erre czéloznak, mert ezek a kisebb gyülekezetekre is ráillenek, melyek pedig tudvalevőleg az igazság utjairól gyakran eltérnek. Ha az apostoli gyülekezet ment volt is a tévedéstől (Csel. 15: 28), abból még nem következik, hogy a mi valamely példánykép utánzása gyanánt szerveztetett, az annak a példányképnek a tökéletességével is birjon.

43. §. *Intézkedéseinek azonban engedelmeskedni illő.* II. A zsinatok intézkedéseinek, a mennyiben azok az egyház külső rendjére vonatkoznak, míg a közömbös dolgok határain belül maradván kényszerrel nem alkalmaznak, úgy szintén ama intézkedéseinek is, melyek a megromlott s a Szentírás utmutatása szerint javítandó erkölcsi dolgokra vonatkoznak, a mennyiben a lelkiismeretet nem sértik: illő, hogy a hívek engedelmeskedjenek; mert ezt tanácsolja nemcsak az előleges beleegyezés, hanem az egyháznak utólagos helybehagyása is.

44. §. *A zsinatok tekintélye a hitcikkelyekre nézve csak szolgálati, de nem döntő.* III. Egészen más szempont alá jó a zsinatok eljárása a dogmák és hitcikkelyek fölötti viták kérdése eldöntésénél; t. i. a) az emberekben ugyan nagy előítélet támad arra nézve, hogy zsinatokra összehívott kegyes és tudós férfiak akarták is s tudták is látni az igazságot; de minthogy egyeseknek kincse és magán vagyona keresni és birni az igazságot, ennél fogva vak engedelmesség senkitől sem követelhető. b) Ugyanazon férfiaknak joguk van a dolgok felől saját vallomásukat kiadni, de ezt nem a mások csalhatatlan zsinór mértékeül, hanem kijelentésül annak, hogy mit hisz maga a zsinat. Ámde c) ez sem a többség szavazatától függ; mert ez esetben a legjobb rész gyakran meghódíthatna; ennél fogva vagy minden egyes egyén lelkiismeretének elgeget kell tennie, s az érvek ereje által az igazságról meggyőzni; vagy a vitát döntés nélkül annyiba kell hagyni s inkább az egyház szabadságáról és békéjéről gondoskodni, hogy egyik párt se legyen bírálja a másíknak, s innen perlekedések, gyűlölségek és végtelen szakadások elő ne álljanak. *A minden idők tapasztalata azt bizonyítja, hogy határozat-hozatalok által az egyházban a perlekedések nem hogy megszűntek volna, hanem éppen újak állottak elő* (a). d) E szerint a zsinatnak joga van kétes esetekben másoknak tanácsot adni és a saját véleményét érvekkel (melyekkel a zsinati határozat támogatandó) ajánlani, de mások elitélése nélkül (Róm. 14: 1—12); mert könnyen megtörténhetik, hogy valamely vitás dolog előbb homályosnak és nehéznek látszik, de a mindkét párt részéről felhozott érvek folytán a döntés egészen világossá lesz. e) Ennél fogva a zsinatnak nincs absolut tekintélye arra, hogy határozatait vagy a hitcikkelyeket más keresztényekre hatalmilag ráerőszakolja; mert ezen hitcikkelyekre nézve, ha a Szentírással egyeznek, elegendő az isteni tekintély; a zsinat tekintélye pedig csak lelkési szolgálati tekintély vagyis a tanítóké, kik a biblia alapján kijelentik, hogy mit hinni és cselekedni; s ha nem egyeznek meg, ki lesz köteles azt elfogadni, kihez kell fordulni (Csel. 5: 29)? Továbbá: Ezek a hitcikkelyek vagy újak vagy régiek. Ha az *utóbbi* áll: nincs szükség új elhatározásra; ha pedig csak a régi czikkelyek magyarázatáról van szó: ennek oly észszerűnek kell lennie, hogy mások is abból okuljanak. Ha az *előbbi* eset áll: úgy hát a Szentírásban nem voltak kifejezve és így a zsinat a saját tekintélyét hiába adja hozzá (Gal. 1: 7, 9; Jel. 22: 18). Továbbá:

a zsinat határozatainak vagy meg van a szilárd alapja, vagy nincs. Ha nincs meg: akkor az Úr nevében egybegyűlt zsinat a saját ítéletét akarja tekintélylyé emelni s nem lenne előítéletül vagy elfogultságul számítható, ha valaki Isten ígéről másképp s talán jobban levén meggyőződve, a zsinat véleményét elfogadni vonakodik. Ha az előbbi eset áll: akkor a zsinat észszerű határozatainak maga az ész ad további súlyt és értéket; mely senkit sem kényszerít, hanem a lelkiismeret meggyőzi. (a) Lásd Limborech. Inst. Theol. Lib. 7. Cap. 19. §. 23.

Befejezés.

1. §. Keresztény olvasó és bíráló! Ime ez és ez volt az unitáriusoknak a keresztény vallás hitczikkeiről való vélekedése és theologiaja, melyben és a melyből megláthatod, hogy ők nem akarnak meggondolatlanul határozni a nem szükséges dolgokra nézve, melyek sem az isteni dicsőség előmozdítására, sem az ők vagy felebarátaik üdvének épülésére nem szolgálnak; láthatod, hogy ők nem akarják mesterségesen fürkészni ama miszteriumokat, melyek emberek előtt kijelentve ninesenek, (1 Tim. 1: 4) a gyümölcstelen vizsgálódásokat (1 Tim. 1: 4) távol tartják. A közömbös és az egyháztól dívatba hozott szertartások által a keresztényeknek, mint testvéreknek, a botránnyról nem is szólva, még kellemetlenséget sem könnyen szereznek. A más véleményen levőket, még ha azok az unitárius felfogás szerint tévednek is, kölesönös szeretettel megtűrendőznek és Isten irgalmára bizandóknak tartják (2 Tim. 2: 24, 25, 26). Inkább minden törekvéseiket oda irányítják, hogy az üdvözítő igazságot, melyet tudni mindenkinek érdekében áll és a mely egyedül vezet valódi kegyességre, az egyeseknek jólétét, mindeneknek békéjét és egyetértését keressék és előmozdithassák (Tit. 3: 8; Zsid. 12: 14; Eféz. 4: 3; Filip. 3: 15, 16).

2. §. Ennélfogva atyafiságosan esdve kérünk, ne engedj meg velők szemben semminemű vádat, gyalázást és rúgalmazást; s azok szavaira se hallgass egykönnyen, kiknek érdekében áll az unitárius vallás követőit rossz hirbe keverni; sőt inkább látva, hogy azok tévednek, oktasd a szelidség lelkével azokat, kik a jobb dolgokat tanítónak és az isteni igazságnak, mely előttük minden más dolognál becsesebb, tért engedni készek.

A hit virágai.

Imák a nők számára.

(Áldozó csütörtöki ima.)

XXXIII.

Szent örömmérséssel tekintek a magasságra, hol *fényes felhők* lebegnek, melyeknek kárpitjain keresztül hatol hitem szárnyalása, hogy *megnyilatkozott egetet láthassak* a mai napon.

Buzgó imára kulesolom össze kezeimet és áldó imát rebegnek ajkaim, hogy téged áldjalak örök jószág és örök szeretet Istene ama végtelen kegyelmért, a melyet e mai napon *bizonyossá tettél a Jézus megdicsőítettésében.*

Oh édes Istenem! minő magasztos emlékek, minő szentlátományok merülnek, rajzolódnak le lelkem előtt e magasztos emlékünnepen. Mintha hitem szikla csucsán, magaslatán, az *Olajfák-hegyén* állanék a szerető tanítványokkal. Fényes felhők diessugaraiban ott látom hitünk fejedelmét, az Ur Jézus Krisztust a *jól végzett munka szellemfényében ragyogni.* Karjait áldólag terjeszti szét, ajkain szelid szózatok zendülnek: „légy hiv mind halálig s neked adom az életnek koronáját. Én vagyok az örökélet, az igazság, a ki énbenem hiszen, ha meghal is él az. Ne féljete azoktól, kik a testet ölik meg: a lélek halhatatlan. Felmegyek az én Atyámhoz és a ti Atyátokhoz, az én Istenemhez és a ti Istenetekhez. A hol én vagyok, ti is velem lesztek és többé sem élet, sem halál soha el nem szakít tőletek.“

Aztán mintha angyalok szárnyai csattognának s a szelleméletre dicsőült Jézust vinnék, emelnék, ragadnák a fényes felhőkön keresztül a menyország *királyi székéig.* És vágyó lelkem előtt kitárul a menny s mint amaz első vértanu, a magasztos hit szent örömevel kiáltok fel: *látok, látok megnyilatkozott egetet és látom az ember ur*

Jézus Krisztust az Isten jobbjára dicsőségére felmagasztalva. Oh hála néked édes Istenem, hogy *hitem magasztalásáról* kitárt egeidet nekem is látnom engedéd. Oh hála néked, hogy megmutattad *ama fényes felhőt, mely összeköti a Jézus szenvedéseit a dicsőség királyi székével.* Csudálatosok a te utaid uram! és a te gondviselésed szeretete gyakorta megfoghatatlan. Méltatlan fájdalom keserű könnyecsepeiből szűröd le üdvösségünk édes italát. Kiállott szenvedések tövissei közt fakasztod a boldogság virágait.

Küzdelmek, nyomorúságaink, epekedő vágyaink esalódásainak kinjaiból esodálatosan szövöd, alkotod az örök dicsőség koronáját a mi számunkra.

Ime az a *fényes felhő*, melynek sugáiraiban emelkedett a Megváltó a megdicsőített királyi székébe, megszegyenítve győz meg engemet, hogy minden te cselekedeteid: igazság, jóság és bölcsesség.

A kiket te szeretsz: megdorgáloed azokat. Szenvadások tűzében tisztitod meg a *jellemet* a földi szenvedések reá tapadt szennyétől. Kopár sivatagokon, éhség és szomjúságokkal epesztve, ellenségekkel harcizva vezérelsz a boldogság Kanahánjába. Méltatlan bántalmakkal tanítasz meg a türelemre. Rút hálátlanságokkal gyötörtetve érleled meg a jó cselekedetek gyümöleseit. Rosszakarátú ellenségek durvaságaival fejtod ki az igaz szeretet virágait. Inség és nyomor gyászos éjjeléből ragyogtatod fel a tiszta erköles és erény fényes esillagát. Vérpad, máglya és kereszt rettenetes kinjain keresztül küzdve nyitod meg a szent eszmék harcizosa előtt a halhatatlanság esarnokát.

És ez így a legjobb, a hogy a te szereteted intézi!

Hiszem a jellem akkor igazán tiszta, ha megpróbáltatják, mint az arany a tűz által.

Az ígélet földje, csak akkor lesz édes otthonná, ha a nélkülözések sivatag pusztáján keresztül küzdve jutunk ahhoz. A türelem csak akkor valódi, ha a megpróbáltatások napjaiban kétségbe nem esett. A jó cselekedet csak akkor édes gyümöles, ha hálátlanokkal szembe is gyakoroltatik. A szeretet csak akkor mennyei, ha ellenségeinek is megbocsátni tud. Az erény és erköles csak akkor igazán égi fényű, ha az inség éjszakájában is ragyog. A szent elvek embere csak akkor lehet igazán példa-adó, ha elveiért meghalni is tudott.

Oh édes Istenem! csak most látom szent intéskedésed bölcsességét, csak most, midőn *ama fényes felhők* a Jézus egész életét a *jászolbölcsőtől az örök dicsőség királyi székéig felmutatják.* Csak

most értem esodálatos intézkedéseidet a Jézus életében: a félreismérést, a keserű poharat, a megostoroztatást, a tövis koszorút, a Golgota kinszenvedéseit, most midőn *hitem magaslátán* azok a fényes felhők engem is körül vesznek s hitem látomásait *a meggyőződés* boldogító *valóságává* változtatják.

Oh édes Istenem! add nekem az én Megváltó Jézusom erős hitét, hogy halálom órájáig te benned bizó engedelmes gyermeked lehessenek. Add, hogy a hitben megerősödhessenem, megigazulhassak, újjá születhessem, tudván, hogy *az igaz ember hitből él*. Hitem szemével szüntelen láthassam azokat a fényes felhőket — a hűség jutalmát, az erény diadalát, a tiszta erkölcsök boldogító mennyei fényét, melyek intenek, hívogatnak, hogy én is a menyország lakója legyek.

Jézus élete, kijelentése, utmutatásai legyenek vezérlő csillagaim, hogy az élet örömei és fájdalmai között, a te gondviselésed akaratja szerint, a földiség porától megtisztulva: a fényes felhők engem is egeidbe emelhessenek s ott jótetteim édes emléke, a többi angyalok Istent dicsérő himnusával olvadjanak össze; mert hiszem oh Isten, hogy a legszebb ima a jótettek boldogságától repeső szív dobogása, melyet a menyország lakói is legörömelebb, legédesebb élvezettel hallgatnak.

Oh add édes Istenem, hogy lényemmé legyen a Jézus igaz hite, hogy ezzel *a szárnyas imával* megközelíthessem végtelen tökéletességedet s *vágyódó lelkem a végtelenben úgy, mint e vak csillagon a megfoghatatlan ellentéteket kiegyenlítve* láthassa s *az örök harmóniát feltalálhassa s gondviseléseden megnyughasson.* Amen.

RÉDIGER GÉZA.

A megigazulás.

III.

Kálvin János felfogása egészen különbözik mind a katolikus, mind az evangélikus felfogástól. Szerinte csak az lehet igaz, a kit Isten erre előre kiválasztott. E helyen idézem az ő felfogását.

„Isten a maga áldását nem egyenlő mértékben osztotta sem az embereknek, sem más lényeknek. Panaszolkodhatnak-e a kutyák, ökrök és szamarak, hogy Isten őket nem embereknek **teremtette** (Institut. III. 22, 1.) s ezen intézkedésében csak **saját tetszése** volt az irányadó. Öröktől fogva elvégezte az embernek bünbeesését, mert ezt a maga dicsőítésére jónak **látta**, ezzel kapcsolatban azt is elvégezte, hogy az elesett emberek közül némelyeket az örökéletre kiválaszt, másokat ellenben az örök kárhozatnak enged át **zsákmányul** és Istennek **ezen örök végzését** az ember meg nem változtathatja. Az **üdv elnyerésében** az el nem választott nem lehet munkás, az **elválasztott** pedig azt el nem vesztheti. És ez nem igazságtalanság; mert az eset következtében az egész emberiség kárhozatot érdemelt. Midőn tehát Isten némelyeket kegyelmébe vesz, ez által jóságát bizonyítja be, a többiek ellenben igazságosságát gyakorolja! A bűnös hiába **mentegeti magát** azzal, hogy ő Isten akaratát teljesítette, mert a bűnösben meg volt a gonosz szándék, melyet azonban Isten jóra fordít. Hogy miként állhat meg egymás mellett ezen két ellentétesnek látszó vélemény, azt ne kutassuk, mert Isten bölcsességének mélységébe úgy sem hatolhatunk be; elég példát szolgáltatnak erre Jób könyve és a próféták iratai. Az elválasztás tanából bármily rettenetesnek és igazságtalannak tessék is, nem következik, hogy az ember erkölcsileg közönyössé, érzéketlenné legyen, vagy éppen kétségbe essék, mert az, ki az elővégzésre és elválasztásra hívő lélekkel gondol, az önzéstől, a kevélységtől tartózkodik és

önmaga felett feszült figyelemmel őrködik, bizonyos levén arról, hogyha bűnt nem követ el, ez annak a jele, hogy ő is választott“.¹

Kálvin szerint tehát az ember igazzá nem lehet, ha az Isten előre ki nem választotta, hogy igaz legyen. Ha igaz az ember, ez annak a jele, hogy ő is választott. Ha a megigazulást egyszer elnyertük, semmiféle okból elveszteniünk nem lehet. Kálvin szerint a hívők gyermekei keresztleetlenül is idvezülnek, mert szentek és az egyház tagjai. Oly meggyőzőleg mondja Lang: „A Kálvin-féle dogma oly kemény barbarismus és azon Isten, melyet feltételez, mely egyenlő erkölesi minőség mellett az egyiket üdvözíti, a másikat elkárkoztatja, oly kézzelfoghatólag elvesztette az erkölesi hatalom jellemét s alászállott az erkölesi elhatározások iránti közönyös természeti hatalommá, hogy a rendszer hibáját nem lehet jóvá tenni közvetítések által, hanem kénytelenek vagyunk új alapokat keresni, nevezetesen oly Istenfogalomra emelkedni, mely nem a világon kívül és a felett álló külön lény, melylyel szemben a világ önállóan teremtmény.

Mit jelent az, hogy az emberi természet az üdvösség elnyerésében legkevésbbé sem működik közre, hanem csak szenvedőlegesen fogékonysággal bír? Micsoda az emberi, magában véve, az isteni nélkül? Egy semmis abstractio. Vajjon az értelem és a szabadság, melyben az Isten az embernek ismerete és akarata számára magát kijelenti és cselekszik, nem tartozik-e az ember lényegéhez? Vajjon az erkölesi eszmét, mely az ember lelkiismeretét, mint az embernek saját valódi lényege, elhatározza, el lehet-e választani az ember természetétől? Vajjon az értelem és a lelkiismeret csak szenvedőlegesen átmeneti pontok bennünk az abszolút munkássága számára és nem az emberi önmunkásság működései? ²

Valamint az Isten és világ közötti elvont dualismus, melyből a katolikus gondolkozás kiindul, nem létezik; úgy az elválasztottak és elkárhzottak merev különválasztása sem létezik a valóságban.

Vajjon miként egyeztethető össze az Isten atyaságával, hogy némelyeket, mielőtt bármit cselekedtek volna, örök életre vagy örök kárhözatra választott ki? Jézus ezt sehol nem tanította az evangéliumban, egy helyet sem találunk ennek kimagyarázására. Még azt lehetne érteni, hogy az isteni bölcsesség akarhatja az, hogy ezen a földön némelyek szerencsések, mások szerencsétlenek. Azt kimagya-

¹ Wurga Lajos: „A keresztyén egyház történelme“. Sárospatak, 1887. II. köt. 123. l.

² Lang H.: „Ker. Dogm.“, ford. Kereszturi. 149. l.

rázni nem tudjuk, hogy az egyik miért születik fényben, hatalomban, a másik nyomorban és szegénységben? Az egyik ember miért érez határtalan szeretetet a törvény, jog és igazság iránt, míg a másíknak minden jogos, a mi hasznára van, minden igazságos, a mi vagyonát növeli, minden jogos, a mi jól esik? Miért van az, hogy az egyik gyűlöli a vétket és szembeszáll magával a bűnnel és a bűnös világgal, a másik szövetkezik a vétékkal az erény, becsület, jellem és az igazság ellen? Bizony sok dolog van a nap alatt, a mit még nem tudunk. Krisztus is azt mondá tanítványainak: még sokat mondhatnék nektek, de most el nem hordozhatjátok.

Annyit azonban tudunk, hogy az Isten nem mértékkel adja azoknak a lelkét, a kik az erény, igazság bajnokai. Hisz a talentumokat sem egyformán osztotta ki Isten a Jézus példázata szerint.

A praedestinatio tana megsemmisitené az ember szabadakaratáról szóló tant. Oly ember, a ki már Isten rendelésénél fogva magát nem tökéletesítheti, el nem képzelhető. Egy ilyen felfogás igen szomorú következményekkel járna a társadalomban. Én úgy látom, hogy a praedestinatióban való hit sok helyt el van terjedve a nép között, sőt nem egy helyen még a tanult, mivelte emberek közt is.

Ha valaki beteg, így szólanak: az Isten így rendelte. Orvosért, orvosságért nem is mennek, mert tudják, hogy az Isten rendelése ellen hiába küzdik a gyarló földi halandó. Ezért biznak mindent az Istenre. Jobban adja, ha úgy akarja. Ha meghal valaki hirtelen, arra azt mondják, hogy az Isten úgy rendelte és úgy kellett, hogy meghaljon. Ha valaki részeges, pazarló, arra meg azt mondják, az Isten rendelése ez. Ismertem a többek között egy nagyon részeges embert, a kinek a feleségét szólitották meg, hogy vigyázzon a férjére, foglalja el valamivel, beszéljen a lelkére, tegyék el előle az italt; az asszony azt felelte: úgy teremtette őt az Isten. Hát bogáncsot, töviset miért teremtett? Arra rendelte őt is, hogy részeges legyen. Hiába mondtam az asszonynak, hogyha akar az ember, nem iszik szeszes italt. Ezt meg lehet állani igen könnyen. A tolvajra meg ráfognak, hogy azért lop, mert az Isten tolvajnak teremtette s nem teheti, hogy ne lopjon, vagyis Isten arra rendelte, hogy lopjon. Hát felvilágosult ember ajkairól hánytól halljuk, hogy én azért születtem, hogy folytonosan beteg legyek. Engem az Isten arra rendelt, arra kárhoztatott, hogy folyton másokért szenvedjek, hogy nyomorultul éljem le az életemet. A szegények meg azt hiszik,

hogy Isten őket arra rendelte, hogy az egész életen át nyomorkodjanak. Azért nem tesznek semmit helyzetük javításán. E miatt a tan miatt halad oly lassan a művelődés, a jóllét a nép között. Miért munkálkodjék, miért legyen takarékos, mikor az Isten őt úgy is nyomorult szegénynek teremtette. „Valahogy lesz, mert sehogy még sohasem volt“. Ez az életelvük.

E tannal némileg összefügg az átöröklés és fejlődés elmélete. Újabb időben igen sok tudós igyekezik kimutatni, hogy az ember örökli szüleitől a lelki tehetségeket.

Ribót¹ írja: „Az átöröklés, e kiválóan föntartó hatalom, átruházni törekszik az ivadékokra az ősök egész természetét és pedig úgy minden testi, értelmi, erkölcsi rosszabbulást, mint minden tests értelmi és erkölcsi javulást. Törvényeink vak végzetessége épp úgy szabályozza a hanyatlást, mint a haladást.

Tehát az ember születése pillanatában nem olyan, minden behatástól ment, szűzies alak, minőnek Bonnet és Condillac álmodták. Nem csupán bizonyos testszerkezettel, bizonyos idegszerkezettel születik, a mely őt képessé teszi arra, hogy bizonyos lényegében rejlő módon gondolkozzék, érezzen és cselekedjék; hanem azt is mondhatjuk, hogy számtalan emberöltő tapasztalatai szunnyadnak benne. Éppen nem egy pillanat műve, sőt inkább az egész mult résztvett benne az ő formálásában. Mechanismusának és dynamismusának jelenlegi állapota számtalan, lassan fölhalmozódott módosulat eredménye és állíthatjuk, hogyha az átöröklés egyedül működnék, ha semmi keresztelkedés, semmi önkéntes elváltozás, semmi rejtett lelki kapcsolatok és átalakulások nem szerepelnének, akkor az utódok végzetszerűleg kényszerítve volnának éppen úgy érezni és gondolkozni, mint ősök.

Alább írja:² „Egyszóval az átörökléstől függ, hogy milyen erős vonzalommal viseltetünk a jó vagy a rossz iránt, következőleg, hogy mily erős bennünk a hibázásra való képesség, de nem neki köszönhetjük *se az erényt, se a bűnt*. Az erény és bűn *nem önmagától létezik*; ezek nem a ránk ható *külső vagy belső* impulsiók végzetes természetében állanak, *hanem az akarat* szellemi és *organikus* elemeinek közreműködésében“. E szerint az az ember, a ki ősei

¹ Ribót Th.: „A lelki átöröklés“. Ford. Holló István. Budapest, 1896. 305. lap.

² Ribót, i. m. 367. l.

gondolkodás- és érzés-módját öröklí, belsőleg készítetve van úgy akarni s következképp eselekedni, mint azok.

„Második eset az, a melyben az örökölt hajlamok ellenállhatatlan jelleműek. Mellőzve az erősen kifejtett téboly állapotait, a melyekben az egyén magán kívül van, a személyiség végzetes impulsiók, rögeszmék által megrohanva és utoljára legyőzve eltűnik, láttunk olyan eseteket is, a melyekben a hibára és a bűnre való hajlam kétségtelenül oly örökség, a mely ellenállhatatlanul érvényesül. A személyes tényezőnek nincs többé ereje a belső rugók megfékezésére. Emlékezzünk csak a bűnös teratologia azon eseteire, a melyeket az érzelmek és szenvedélyek átörökléséről szóló fejezetben ismertettünk. Itt már nincs többé bűnös“. (Ezen fejezetben, 94. l., meggyőző példákkal fejti ki, hogy a részegeskedés nemi szenvedély, a lopás, fősvénység öröklődnek.)

„Abban a szüntelen küzdelemben, mely bennük az egyéni és faji jellem közt, a személy és az átöröklés közt, vagy ha úgy tetszik, a szabadság és kényszerűség közt folyik, a szabadság többször legyőzöttik, mint hinnők. Azonban nem merjük ezt bevallani és miként Burdach igen jól mondja, azon szép szándék mellett, hogy kimutassuk, miszerint az ember szabad, nagyon is elfeledjük, „hogy az átöröklésnek a valóságban több hatalma van szervezetünk és jellemünk fölött, mint minden külső akár testi, akár lelki befolyásnak“. (I. m. 368. lap.)

Ribót a midón állítja, hogy bizonyos tehetségeket, hajlamokat öröklünk, elismeri, hogy a nevelés is nagy befolyással van az ember jellemére.

Midón elmondja, hogy az éghajlat, levegő, talajalakulás, életmód, táplálék, ital, szóval mindaz, a mit a régibb physiologia a circumfusa és ingesta működése alatt ért, szakadatlan hatásával alakítólag foly be az emberi szervezetre: hogy azok a lappangó és néma benyomások, a melyek sohasem válnak tudatossá, bár folyton hatnak ránk, idők multán megalkotják a constitutio azon állandó jellegét, a melyet temperamentumnak nevezünk.

A nevelés befolyása hasonló nemű; ez erkölcsi környezetet alkot és végeztelja bizonyos megszokást teremteni. Elmondhatjuk, hogy ez az erkölcsi környezet épp oly összetett, épp oly különemű és változó, mint bármely természeti környezet. Mert a nevelés, a szó pontos és teljes értelmében, nem csupán szüleink és tanítóink útmutatásából áll: hanem az erkölcsök, vallásos nézetek, olvasmá-

nyok, a társalgás, a melyet folytatunk vagy végighallgatunk, megannyi néma befolyások, a melyek hatással vannak a lélekre, miként a rejtett érzelmi ingerek a testre és hozzájárulnak neveltetésünkhöz, vagyis ahhoz,¹ hogy bizonyos megszokásokra tegyünk szert!

Igy, a midőn e kiváló francia tudós elmondja, hogy bizonyos hajlamokat öröklünk, de sem az erényt, sem a bűnt, nem örököljük, maga a tudomány is ellene mond a Kálvin-féle kiválasztás erkölcsi szempontból is tarthatatlan elméletének. De egészen a mi meggyőződésünkkel egyezik a felfogása a haladásról is.

„A haladás majdnem mindenki számára átmenetet jelent a rosszról a középserűre, a középserűről a jóra, a jóról a jobbra szóval javulást. Minthogy a történelem azt tanítja, hogy az emberiség nagyjában a kevésbbé tökéletesről a tökéletesebb felé halad; minthogy látjuk, hogy idővel az erkölcsök szelidülnek, az élet kényelmesebbé, a szokások erkölcsösebbé, a társadalmi intézmények igazságosabbá, a politikai intézmények szabadelvűekké, az ismeretek kiterjedtebbé, a hitelvek észszerűebbekké válnak: ebből azt következtetjük, hogy daczára a hátramenésnek, kivételeknek, csalódásoknak és ezáfolatoknak — utoljára is a haladás, vagy is az embernek és az ő erkölcsi környezetének javulása fog győzni; s azt tartjuk Herderrel, hogy az emberiség az oly részeghez hasonlít, ki sok előre hátra tántorgás után utoljára is célhoz jut. Ez értelemben a haladás tisztán emberi dolog, mely az erkölcsi és politikai tudományok körére szorítkozik, a történelem területén mozog s határai azok, a melyeket a szabadságnak kijelölünk.“²

Mig Kálvin felfogásában az ember azért jó, mert Isten jónak rendelte, addig Ribót, a ki a lelki átöröklést hirdeti, elismeri, hogy a bűn nem önmagától létezik, hanem az akarat szellemi és organikus elemeinek közreműködésében áll. Azonban a szabadakaratot ő nem ismeri el.

Midőn elmondja, hogy Mózesnél, mint a keresztények nagy részénél az a felfogás volt elterjedve, hogy a bűnt és az erényt is öröklik a magzatok szüleiktől, megjegyzi, hogy e felfogások ma már csak a történelemben élnek. A család felelőssége helyét az egyén felelőssége foglalta el. Azonban az átöröklés éppen olyan erősen súlyosodik az utóbbira. Emlékezzünk csak a gyilkosok, tolvajok és gyujtogatók családjaira, (itt az általa felsorolt számos példára utal), kiknél a gonosztevő hajlam nem tulajdonítható egészen a nevelésnek.

¹ Ribót, i. m. 360. l. ² Ribot, i. m. 298. l.

Ha majdan az egyén abszolút szabadságának téves fogalma helyébe az átöröklés törvényeinek tökéletesebb ismerete lép, nem fog-e ez ovó rendszabályokhoz vezetni? Ha majd valamikor az átöröklés közkeletű és zavaros fogalma helyére az annak mindenhatóságáról való meggyőződés fog lépni, nem fogjuk-e befolyását a jövő idők törvényhozásaiban feltalálni? (i. m. 422. l.)

Ezzel szemben is fentartjuk az akarat szabadságáról való hitünket. Oly szépen mondja Lang:¹ „Nem kell az ember akaratilag szabadságának mozzanatát figyelmen kívül hagyni. Az ember erkölcsi becsé s egyszersmint boldogságának vagy boldogtalanságának fokozata attól függ, hogy a neki adott tehetségeket s a világban számára kimutatott helyen a kínáló eszközöket és körülményeket miként használja fel. Senki sincs magában elkárhozva, mivel az emberben immanens istenkép által mindenkinek része van a kegyelemben; az Isten által elkárhozható csak az van, a ki önmagát elkárhozhatja magát az örökéletre nem tartja méltónak, midőn makacsul megmarad a bűnben, jóllehet tudja, hogy az valódi lényegével ellenkezik. Az önmagát itéli el s kitzasztja magát istenszülője szabadságából és világosságából az érzékiség és setéség hatalma alá.

Mint hogy az erkölcsi élet fokozati különbsége végetlen, tehát igaztalan ellentét minden embert a kiválasztottak és elkárhozottak két osztályába sorozni s azon kérdést, mely az egyházi dogmatikának annyi bajt okozott, hogy t. i. az Isten miért választotta el az egyiket, az az miért rendelte a jónak tevésére és az üdvösség élvezésére, a másikat pedig elvetette, az az vétkezésre és boldogtalanságra rendelte? mint hamisat egyszerűen vissza lehet utasítani“.

Végül idézem Channing hatalmas beszédét a praedestinatio ellen. Ő ezt „koholmány“-nak nevezi. »Az hiszem,² írja — hogy ennél észszerütlenebb tant nem lehetett volna kitalálni; sőt a mi még annál is rosszabb, ennek az iránya éppen oly erkölcstelen, mint a mily észszerütlen. Ez arra szolgál, hogy az embereket Istentől és egymástól elidegenítse. Ha az emberek ezt egész komolysággal hinnék, a mi teljes lehetetlen, akkor borzalommal és utálattal tekintenének létezők szerzőjére s iszonyodással pillantanának embertársaikra. Ez feloszlatná a társadalmat. Ha az embereknek egymást teljesen megromlott lényeknek, megtestesült ördögöknek kellene tekinteniök, minden természetadta jóra valósság nélkül, a társadalom éppen olyan

¹ Lang H.: „Dogmatika“. 152. l.

² Channing E. V. i. m. II. köt. 78. l.

visszajesztő lenne, mint az oroszlánok barlangja vagy a víperák fészke. Kihalna minden bizalom, becsülés, szeretet s ezek nélkül a létnek érdeke, gyönyöre, beese elenyésznek. Minő fájdalom nyilal-lanék keresztül a szülő szívéen, ha neki mosolygó csecsemőjében oly erkölcsi lényt kellene látnia, a ki szüntelen és teljesen bünre hajlik, a kinek lelkeben tömötten el van vetve az Isten és jószág iránti gyűlölet magva s a ki létét teremtője átkai alatt kezdette meg. Melyik jó ember kívánna szülő lenni, ha magzatának e végtelenül boldogtalan örökségbe kellene születni? Én azt állítom, hogy e tan erkölestelen irányú; azt azonban nem állítom, hogy ennek vallói erkölestelenek. Annyi igaz, hogy ezt senki sem hiszi, nem hiheti teljesen és úgy, a mint van. Én láttam, hogy ennek hivei épen olyan gyöngéd jóssággal mosolyogtak a csecsemőre, a kit az ő hitformájok egy kis démonná tett, mintha angyal lett volna; láttam, hogy oly szívesen és bizalmasan érintkeztek embertársaikkal, mintha a teljes megromlottság tana soha se hatott volna füleikbe. E tannak leg-gonoszabb eredménye tán az a tiszteletlenség, a melylyel ez a keresz-tény vallást illette. Én ohajtanám letörölni róla e tiszteletlenséget. A keresztény vallás semmi ilyes tant nem tanít. Hol találják azt fel önök az új testamentumban? Tanította-e ezt Jézus, midőn a kis gyermekeket karjaiba vette és megáldotta ezt mondván: „Ilyeneké a mennyeknek országa“. ? Tanította-e ezt Pál, midőn a pogányok-nak beszélt, a kiknek nincs törvényök vagy irott kijelentésök, de a kik a természetnél fogva teszik azt, a mi a törvényben van? A keresztény vallás keményen szól ugyan az emberi vétekről, de min-dig úgy bánik az emberekkel, mint oly lényekkel, a kiknek tehetsége van helyesen cselekedni és a kik teremtőjük gyönyörködése alatt jöttek létre“.

Habár a praedestinatiót Calvin tanította, mai napság az ő követői a reformátusok nem tanítják kátéjukban. Valószínű azért, mert nem hiszik. Az eredeti bünt azonban ők is tanítják. Nagy Péter¹ ezen kérdésre, hogy mi segít a megtérésben? így felel: „A megtérésben hathatósan segít minket az a hit „hogyha bűneinkből megtérünk, az Isten kegyelmes irányunkban a Jézus Krisztus érde-méért“. E tant az evangélikusok megigazulása tárgyalásakor igye-keztünk megvilágítani. Most ismétlésekbe nem bocsátkozunk. Tartha-tatlanságát, észszerütlen voltát elég meggyőzőleg kimutattuk.

¹ „Konfirmációi kisebb káté“, írta Nagy Péter. Kolozsvártt, 1885. 51. l.

Dávid Ferencz családja.

Alig néhány száraz, keveset mondó adatot tudunk e nagy reformator családi életéről és e néhány adatot is senki kritikailag meg nem rostálta.

Szeretik sokan őt szász eredetűnek mondani. Nekem úgy tetszik, inkább magyarnak érezte magát. Erre vall egész élete és fényes írói pályája.¹ Szülővárosa, hazája s a politikai magyar nemzet iránti kötelességét mindig lelkesen betöltötte és soha nemzetiségi torzalkodásban részt nem vett. Innen van az, hogy a szász szásznak, a magyar jó magyarnak tartotta őt. A templomban magyarul és németül prédikált. Az irodalom terén magyar és latin munkákat boesátott közre. Barátaival és alantasaival kizárólag latinul érintkezett. Német levelét vagy irodalmi művét nem ismerjük. Ezért választották meg oly nagy bizodalommal két ízben is a magyar egyházak superintendensének. Jó magyar nyelvére, kifejező szép stílusára, úgy látszik, ő maga is büszke volt. Ebben is elől akart járni papjai és hivei előtt. Tőle nem halljuk soha azt, mit az élemedett Heltai 1552. és 1565-ben csaknem szégyenkezve vall be: ne vegyék rosz neven tőle, hogy ő *együgyű és parasztképpen* ír magyarul; ezt a keveset is tizenhat esztendeig tanulta. Vagy a mit a mellőzött polgárvoltát mélyen érző ifjabb Heltai vág oda a nemes ifjagnak egy „magyar arithmetica“ kiadásakor: „Ezt megtanulhatod és élhetsz vele. Megboesáss pedig a vétkekről, mert én Magyar nem vagyok. Isten éltesse!“

Ha atyjától magyar neve mellett is szász vért örökölt, özvegy édes anyja földesuri jogokat gyakorolni, mint akármely magyar nemes asszony, szeretett. 1571. jan. 5-ről olvassuk a kolozsvári tanács végzéseit közt: „A plebánuş anyjának is egy deák bort koresmárol. Mind ezektől adószedő uraim vegyék meg az adót“. (Jakab, Kolozsvár tört. II. 210.) Aligha csalódnunk itéletünkben, ha e merészséget kissé

¹ „Franciscus Davidis Hungarus“, — mondja Sand 1684-ben a *Bibliotheca Antitrinitariorum* 55. lapján. Magyarnak vallják őt Bock, Wallace s általában az összes külföldiek.

tulságosnak tartjuk egy közönséges százsz asszonytól. Kolozsvárt bort szabadon kimérni s még pedig egy tudós egyházi ember, egy diák felhasználásával, ez, megvalljuk, a XVI-ik százban is a legritkább nemesi kiváltságok közé tartozhatott.

A nem egészen közönséges származás okozta talán azt, hogy a fejedelmi kegy a Dávid Ferencz személyét soha sem érinti. A legnagyobb dicsőség, a csaknem teljes szellemi diadal idején, mikor magát a fejedelmet munkatársa gyanánt látja a Nagyvárad Disputatio kiadásában oldalánál, sem láthatjuk azt, hogy üres czím, hiú kitüntetés vagy muló világi javak e próféta alakot a közönséges emberek színvonalára süllyeszszék. János Zsigmond nagyon is megbecsülte az ő lángeszű udvari prédikátorát. Megélést, munkakört nyitott neki és soha nem törekedett arra, mint Blandratánál, Meliusnál és Károlyi Péternél, hogy szőlővel, házzal vagy falusi dominiummal megfizesse szolgálatait. Dávid Ferencz több évig a szó szoros értelmében a maga ura volt. A vallásújítást belátása és legjobb tehetsége szerint szabadon intézte. A fejedelem jóváhagyása, az egész fejedelmi udvar tetszése követte előretörő lépteit.

Csupán Melius nézte le, a ki nemcsak képzelt diadalaival, hanem nemesi előnevekkel és főrangú rokonsággal is szeretett eldicsekedni. Ha megharagudt hatalmasabb társára, szerencsésb ellenfelére, magyar mód szerint az apját vette elő, vargának, Varga Ferencznek czimezgetve emberét. Az igaz, hogy egy ízben illően meg is becsüli apját: „A fia pedig gyakran gazdagb Atyjánál“, mondja 1570-ben „Az egész Szentirásból való igaz Tudomány“ 21-ik hálójában. „*Varga Dávidnál a fia gazdagb.* Blandrata gazdagb Atyjánál“. Ime a szókimondó debreczeni prédikátor, kit Enyingi Török Ferencz pártfogása küldött külföldre s tett emberré, jól tudja, hogy Dávid Ferencz saját erején, családja jóvoltából szerezte ismereteit Wittenbergben s az Elbe partján. Nem utolsó lehetett az a tehetős kolozsvári polgár, a ki magára vonta az Erdélyt többször bejáró gazdag és hatalmas debreczeni püspök figyelmét.

Kellő alap nélkül ír tehát nagy művében Warga Lajos, midőn ezt hirdeti igazságképen: „Dávid, az egyszerű iparos fia, pályája kezdetén ráveti szemét a főbíró leányára s őt meg is nyeri; *rendkívüli esemény azon időben...* Dávidra nézve Barát Kata valószínűleg lépcső volt a dicsőség magaslatára“ stb. stb. A többit lásd *Warga Lajos* Ker. egyház történelmében. II. 264. l.

Mikor Dávid Ferencz 1553. elején iskolaigazgatónak Kolozs-

várra jó a derék Vizaknai helyébe, legkevesébbé sem szorul reá a bíró támogatására, hogy pár év múlva már próféta legyen a saját hazájában. S midőn csakhamar megnősül, akkor sem a bíró leányát veszi el, hogy „Erdély első városát“ meghódíthassa. Első nejének nevét sem ösmerjük, oly igénytelen családból származott. Több gyereke születik tőle. Egy leánya 1579-ben Trauzner Lukácsné. Egy fia a 70-es években végezvén Kolozsvárt, 1578—80-ban a bázeli egyetemen tanult. Még többen is voltak, kiknek nevét-számát nem ismerjük.

1570-ben halt meg a derék asszony, a Dávid Ferencz családi boldogságának megteremtője, kinek még csak neve sem maradt fenn a halás kegyelet számára. Oda temették el a kolozsvári piaci templom kriptájába, mint a család legdrágább halottját. (*Jakab*, Kolozsvár tört. II. 224.) Dávid Ferencz két évig gyászolta. Ugy látszik, anyját is elvesztette e közben. Háztartására, aprón maradt gyermekeire egy Julianna nevű szolgáló (famulus) viselt gondot ezentul. 1572-ben szánta reá magát a hatalmas, nagyhirű és nevű főpap, az erdélyi magyar ekleziák püspöke, hogy az elhunyt főbírónak, kiről 1569-ben találjuk az utolsó említést s kinek családjához Dávid Ferenczet mélyebb barátság csatolta, szegény árváját, bizonyosan a rokonság rábeszélésére, elvegye. Ugy látszik, a leány anyja, Gertrud asszony is a plebánia-házhoz költözik ez alkalommal. Dávid Ferencz megtartotta gyermekei mellett Juliannát is, házának előbbi vezetőjét. E körülmény okozta újabb házasesetének tragédiáját. Az anyós már 1574-ben elviszi leányát gazdagságban megfogyatkozott és egészségében hanyatló vejétől. A válópört is legott megindítják s megsemmisítik 1576 tavaszán e házasságot azon az okon, miért fogta Dávid Ferencz az ő hűséges régi cselédjének pártját a vele meg nem férő Baráth Istvánné és leánya ellenében.

A kitört és országos botránynya felfújt perpatvart nehéz kívülálló egyőnnek megítélni, ily természetű ügyben, melyet a fejedelemnek egyenes kívánságára Dávid Ferencz legnagyobb ellenségei, a kálvinista és lutheranus püspök intéztek el. Természetesen nem valami hizelgőn nyilatkoznak az alperes férj bölcseségéről az ítéletlevélben; de a szabadszáju és uralomra vágyó menyecskének is igen találó jellemzését adják: „*Licet enim Uxor Francisci plus Justo procaz, petulans et virulenta fuerit in maritum, dignaque Repraehensione et Castigatione ob inobedientiam et convicia, quam etiam maritus pro sua prudentia, debito et legitimo modo compescere coherereque*

poterat“. (*Jakab*, Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. II. 124. Vesd össze *Ker. Magvető*, XX. 364—369.)

Az asszonyt egy, a férjet két esztendőre tiltják el újabb házasságkötéstől s valóban két év mulva Blandrata azt írja Gyula-Fehérvárról Palaeolog Jakabnak: „D. Franciscus nondum recuperavit valetudinem, sed angitur molestiis corporis, morbi et animi *propter uxorem*, cuius mater Epilepsia correpta, periit“. (1578. aug. 3. Lásd Palaeolog közlését: *Defensio Fr. Davidis*. 229 l.)

Vajjon Dávid 1578-ban visszavette-e előbbi nejét, kitől a válást ő azelőtt sem óhajtotta s így Baráth Istvánét érte a fejedelem orvosától leirt sulyos végzet, — nem lehet tudni. Annyi bizonyos, hogy a vallásujításért perbe fogott s elítélt Dávid Ferencz körül 1579-ben sehol sem látjuk a szerető feleség gondoskodását. A vizsgálati fogságban is csak Trauzner nejét bocsátják be hozzá, nagy könyörgésre. (*Defensio*, 251.) A bukott nagyság hogyan kellett volna a kolozsvári főbiró büszke leányának? Dávid Ferencz a dévai várban 1579 nov. 15-ig élt, mint Blandrata értesíti erről Palaeologot; Baráth Katalint még 1582-ben is életben találja Kolozsvárt Possevin jezsuita atya. (*Jakab*, Dávid F. emléke. 213.) Nem valami fényes sorsban élhetett. Legalább a kolozsvári szegényekre tett kiadások közt azt a sokat mondó feljegyzést találjuk, hogy az egyházi 1580 dec. 11-én egy sarut vett Baráth Katalinnak 32 pénzen. (*Jakab*, Kolozsvár tört. II. 280.) Tél elején szokták akkor is kiosztani a város szegényeit támogató könyöradományokat. Nem sok vagyon maradt tehát Baráth Katalinra anyja és a híres főbiró halála után a Dávid Ferencztől, némely könnyen ítélő történetírónk szerint, oly kapzsin óhajtott fényes nagy gazdagságból.

KANYARÓ FERENCZ.

Egyháztörténelmi adatok.

CXXXVIII.

II. Rákóczy György adományozása V. Daniel Jánosnak.

II. Rákóczy György vargyasi Daniel Jánosnak, Udvarhelyszék alkapitányának azon szolgálatokért, melyeket régebben atyjának és elődjének, újabban pedig neki és testvérének Zsigmondnak tett, adományozza a gebarti Keserü János Martonfalván levő részjóságát, mely az ő magvaszakadtával a kincstárra szállott. Besztercze 1649. november 4-én.

Nos Georgius etc.

Memoriae commendamus tenore praesentium quibus expedit universis, quod nos benignitate singulari inclinati in generosum Johannem Daniel de Vargias sedis siculicalis Udvarhely vice capitaneum, fidelem nobis sincere dilectum ob eam vel maxime fidem et integritatem, quam uti in celsissimum dominum patrem et praedecessorem nostrum excelsi nominis et in nos et nostros a primis vernantis aevi sui, et promotionis rerum nostrarum temporibus, ita hodie etiam in totam nostram domum animo aequo et rectae promptitudinis lance constanter exercet, seculo urget et indesinenter auget; hoc ipsum etiam illustrissimus dominus Sigismundus Rakoci de Felső-Vadász frater noster adamantissimus in eodem, velut gemmam auro inclusam, postquam animo faventi observasset et frugem tenacem constanciam pertinacem ac arborem feracem in pectore fide comperisset. Totalem et integram portionem suam possessionariam in possessione Martonfalva in comitatu Albensis, Transsilvaniae existentem habitam; antea per eundem ad curiam suam et bona Vingartiensia tentam et possessam, quam generosi condam Joannis Keserü de Gebart praefuisse, verum per defectum feminis ejusdem ac fiscum devoluta et praescriptae curiae applicata esse, eidem Joanni Daniel ac Sophiae Gerendi conjugii suae, eorumque haeredibus et posteris omni eo jure, quo ad ipsum pertinere dignoscabatur mediantibus litteris suis donationalibus dedisse, donasse et contulisse perhibetur. Siquidem alias etiam ad eandem portionem possessionariam idem Joannes Daniel jus etiam uxorium praetenderat et huic fraternum collationi nos quoque benigne consentimus et eam

approbando roboramus, imo pro uberiori in eundem nostrae etiam benignitatis declaratione totum etiam et omne jus nostrum regium eo quod in eadam portione possessionaria aliter qualitercunque haberetur, aut eadem et idem nostram ex quibuscunque causis, viis, modis, et rationibus coercerent, collationem, simul cum cunctis suis, utilitatibus et pertinentiis, quibuslibet terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, silvis, nemoribus, montibus, alpibus, vallibus, vincis, vinearumque promontoriis, item aquis, fluviis, piscinis, piscatoris, acquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis ad eandem et idem de jure et ab antiquo suo spectantibus et pertinere debentibus, sub suis veris metis et antiquis limitibus existentibus, memorato Johanni Daniel ac Sophiae Gerendi conjugii suae, haeredibusque et posteritatis ipsorum, primum quidem masculinis, iis vero deficientibus etiam foemini utriusque sexus universis ex lumbis et thoro ejusdem Joanni Daniel prodeundis benigne dedimus, donarimus et contulimus, prout damus, donamus, et conferimus jure perpetuo et irrevocabili tenendam, possidendam pariter et habendam salvo jure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Quas nos in formam privilegii nostris redigi faciemus dum nobis in specie fuerint reportatae.

Datum in civitate nostra Bistriciensis, die quarta mensis novembris, Anno domini Millesimo sexcentesimo quadragesimo nono.

Georgius Rakoci m. p.

Joannes Horvat de Palocz
secretarius m. p.

(Er. orsz. lvtár. gyulafejevári kápt. lvtár Liber Regius XXIV, 164.)

Közli: DR. VASS MIKLÓS.

CXXXIX.

Suki Susánna szomorú jelentése férje Szentiványi Zsigmond haláláról.

Én e 130 éves szomorú jelentést czélszerűnek látom közölni, mert ebben az Unitáriusoknak mult százévből két nevezetes családból való személye szerepel; mert férj és nő mindkettő erős unitárius családból valók. A másik ok a mi arra késztet hogy közöljem ezen temetésre hívót az is, hogy Kőváry történész ur, az 1899-ik évi Keresztény Magvetőnek 1-ső füzetében Sepsi-Szent-Iványi Szt. Iványi Zsigmondot, a kinek neje Suki Susánna, Kolozsvár vidékének írja, itt pedig a szomorú-jelentés szerint Marosszéken Nyárad-Gálfalván halt meg, mint ottani birtokos; hátha ez is valamit tisztáz az ügyön.

Tekintetes jó Uraimnak!

Nem csak mulandó a világi élet; sőt mikor inkább tündöklök keseresebben bómlik, s rómlök gyönyörűsége; és mint a szépen tündöklő nap heves melege után következik a sűrű zápor, úgy az öröm után borul a szivre a keserűség hómályos fellege, sok édes örömnök keserű vége.

Bánatos lélekkel könyvező szemekkel nézem ennek siralmas példáját Néhai Tkts. nemzeti Sepsi-Szent-Iváni Szt: váni Sigmónd Szerelmes Kedves párómót. A ki életének déli erejében hajla napnyugótra, csak 55-ik Esztendejében, mégpenig csak 5 napokig tartó fájdalmi után ezen 1769 Esztendőnek nekem siralmas kezdetében B. Asszony Havának 15 napján reggeli 10 órakor hirtelen homájlban borula!

Szájamba vehetem hát és lelkem sérelmének jeleül tehetem én amaz kemény szivet is megható siralmas szokat: *Tekintetek és lésátok ha vagyóné olyan bánat, mint az én bánatom, mely én rajtam eset, keserűséggel illetett engemet az ur, pusztává tett engemet és szüntelen bánkódóm.* Mert az én szemeim gyönyörűségét, szivem lelkem drága kincsét, s meg ujított fényét, velle tsak 8 Esztendeig, 10 holnapokig töltöt ritka példájú tsendességem és gyönyörűségem után elvév. Kinek is elmulásával a páros élet gyönyörűsége özvegyi Keserűségre változék; a velem kesergő árva sereg pedig az Atyai kies árnyék alol minden kedvetlenség sűrű záporában röhana. És így életünk gyászban s bajban, nyelvünk jajban, örömünk hómályba bórítaték. Jaj nekünk mert eleset fejünk koronája!

Elkell bortsátanunk Istenünk tetzése szerint e drága kincsünket, hideg tetemeivel együtt gyászos boltban zárjuk minden örömlünket; mely megválásnak ideje lészen ez jelen való Esztendőben következő Bójtelő Havának 5-dik napja. Hogy azért akkori fájdmlunk a Tkts jó Uraimnak s Asszonyainknak jelen létekbén valami enyhülést találhasson, az irt napnak reggeli 9 oráján Gálfalvi szomorú házunknál megjelenni méltoztassék, melyet midőn szomorú szivel várunk s örvendetesebb állapotba megszolgálni kívánjuk, vagyok

Tkts jo Uraiméknak megszorodot aláztatós szolgálója

Gálfalva 26-dik Januari 1769. Árva *Suki Susánna* m. a.

Külczim: Tekintetes Nemzeti Id. és Ifiabb Kovács Péter uraiméknak bizódalmas kedves jó Uramnak szomoruan. Körispatak. (Eredetiye Tarcsafalván a Pálffy család levelei között.)

Közli: PÁLFFY GYÖRGY.

CXC.

Bözödujfalvi id. Kovács Péter levele.

E levél világot vet arra, hogy a bözödujfalvi ekklézsiának kevés maradványát mily áldozatkészséggel tartották meg az ott levő nemes birtokosok.

Bizodalmas jó Uramnak Királybiró Urnak ajánlom Ur kegyelmednek kötelességgel való szolgálatomat Isten eő Felsége az Uj esztendő't bődög örömmel eltölteni és többeknek megérésével álgya szentelje meg Ur kegyedet szép házával edgyütt Szüböl kívánóm.

Jó Ūr Királybiró Uram, Levelét vőttem alazatosan Eteden létembe, minthogy az n. szék poronesolattyából az Etédi Processusra Repartitiora voltam Gállfi György urammal, követem Ur kegyelmedet mind eddig nem válaszólhattam tudósítása szerint, minthogy az eocsém Uramék is hon nincsenek, Kovács Imreh ur is Héjásfalván vagyon, által nem jöhet az Lineán. Tiszt Ujfalvi Páter Plébános ur miről informálta ur kegyelmedet, írja Ur kegyelmed hogy a mltságós Gubernium választát külgyem „Ur kegyelmed kezébe, minket a Méltóságos Régium Gubernium semmiről nem preadmoniált mivel semmibe is nem praejudicáltunk és kegyelmek ellen Isten oltalmozzon, Jó emlékezetibe lehet Ur kegyelmednek a mikor az templómunk elvétet Tiszt Páter Kolozsvári Pál ur által atta vólt Halmágyi urnak hogyha Halottunk esik harangoztasson eő klgyme, a míg eő kegyelme vólt it Paróchiális Pap az Ecclesiába, a mikor requiráltuk harangóztatótt is, ugy ennek előtte való Tiszt Péter Sándor ur is harangóztatótt fizetésért, a mint értettem móstani Tiszt Péter Plébános ur eő kegyelme nem harangóztatótt. A Szegeény Atyánk még életébe ez küs Ecclesiának öntetett Isteni szolgálatra egy kicsiny harangót, akkor az Isten szolgálat a magunk házunknál vólt, s ugy móst is a Kovács Imreh ur házánál szokót lenni, minthogy az Isten itéleti s haragja, a Pestis nagy ez hazába vagy más tartományókba felséges asszonyunk biróalmába commendáltak a Meltságos Guberniumtól hogy az isteni szolgálat egy nap háromszori böjtölés legyen Isten eő felségét engesztelvén hazánkra bocsátót haragjának engeszteléséért, minthogy mü a magunk rendi szerint Vasárnapót óbserváljuk akkórón böjtöléssel és háromszori Isteni szolgálattal tiszteljük eő Felségét, erre nézve tétették fel eocsém Uramék azon küs harangót az Kovács Imreh Ur tórnaeza felébe, még eddig elé Böldög emlékezetü Felséges urunk ugy móstan Régnáló Felséges Asszonyunk az Isten tisztelettől tiltótt; és annak (két szó ólvashatlan) eő Felsége minekünk is meg kell találnunk jó Curátor uramót az mü rendünk szerint.“

A levélen kívül ez van írva: Török Menyhárt Urnak küldött levelennek párja.

Dátum és aláírás nincs; de az írást ösmerem, hogy Bözöd-ujfalvi idősebb Kovács Péter írta, mert az írás talál az ő másncmű írásaival; nálam sok írása van, mert az édes anyám ágán Kovács Péter nekem dédapám volt: .

(Eredetije a Tarcsafalvi Pálffy család levelei között.)

Közli: PÁLFFY GYÖRGY.

A pókai Sárosiakról.

Érdeemes történetirónk, Kőváry László, a Keresztény Magvető f. évi 4. számában a Küküllő- és Maros-köri patronusok között külön-külön emlékezik meg a kis-sárosi és a pókai Sárosiakról. Azonban a pókai Sárosiak közül többet a kis-sárosiaknál említ meg, úgy, hogy ha a két család tagjait különválasztjuk, a kis-sárosiaknál nem marad más, mint az a János, a ki sokáig Apafi ítélőmestere, s 1687-ben portai főkövete volt. Ez a felesége, Tóth Borbára, révén épen úgy marosszéki patronus volt, mint a pókai Sárosiak, s 1693-ban a csík-szent-mártoni unitárius eklézsiának „egy ezüst, aranyos lábas és fedeles poharat“ ajándékozott, míg felesége 1699. Húsvét tájban egy szép, nagy abroszt adott, a melyet azonban az egyháztól 1710-ben több más urasztali felszereléssel együtt elloptak.¹ Fel sem tűnik, ha ezt a Sárosi Jánost összetévesztjük kortársával, pókai vagy más-ként szent-lászlai Sárosi Jánossal, s Kőváry a későbbi Sárosi Ferenczet — a kétségtelenül ugyanazon személyt — úgy a kis-sárosi, mint a pókai Sárosiakhoz oda számítja.²

A pókai Sárosiak az előkelő unitárius családok közé tartoztak. Még a Szapolyaiaktól nyertek nemességet. Nagyvárad eredetűek, s mintegy kétszáz évig voltak nyárad szent-lászlói birtokosok. Kihalásukkal birtokuk a rokonságra szállván, leveleik is megoszoltak, s azokból egy 1764-ben kiadott átirat-sorozat a désfalvi Patakiak szt.-lászlói ágához került. Ehez azonban mi nem jutván hozzá, ez alkalommal adatai nélkül teszszük meg a pókai Sárosiakra igénytelen megjegyzéseinket.³

Erdélybe jövetelük alkalmával csakhamar Pókában nyerhettek birtokot s mindjárt közülök való az a *János*, a kit Kőváry a kis-sárosi Sárosiak közt mint egyik ítélőmestert említ. I. Rákóczy György

¹ A marosköri unitárius esperesség nagy Protocolumának adatai a 264. oldalon.

² Keresztény Magvető. 1899. 4. sz. 200 és 202. old.

³ Az átiratok be vannak kötve s első példányuk a Sárosiak nemeslevele, az utolsó pedig egy osztálylevél a Sárosi fiuk közt. Én az egészet csak 4—5 évvel ezelőtt láttam s akkor csupán a nemeslevél czímerleírását kivonatoltam, mely a következő: . . . scutum videlicet triangulare rubri coloris, in quo humana manus dextra sub eminenti corona et diademate regio gladium enigmatum stringere cernitur, prout haec etc. Még akkor lemásoltam belőle két oklevelet is, 1609-és 13-ból, melyek a Székely Oklevt. VI. kötetében a 29—30 és 35—36. lapokon megjelentek. A nyáron a könyvet szintén kerestem, de nem juthattam hozzá.

alatt — mint fiscalis directornak — tekintélyes része volt Zólyomi perének intézésében, s bizonyára az ezen ügyben kifejtett tevékenysége fejében nyerte 1641-ben nejével, Ózdi Zsuzánnával együtt Rákóczytól Ny.-Szt.-Lászlón a régi Sygher-féle jószágokat.¹ Patronusa lett a ny.-sz.-lászlói unitárius egyháznak, s ennek templomában ma is megvan az a díszes felírtos családi széke, melyet oda 1645. június 30-án csináltatott. E tájban adhatta az egyháznak azt a kívülből aranyos poharat is, mely később „ellenség miatt elveszvéen“, a fia János adott „mást, hasonló kívül aranyos lábas poharat“ helyébe, fentartván atyja azon kikötését, hogy ajándéka addig maradjon a templomnál, míg az az unitáriusok kezén lesz; ellenkező esetben pedig a Sárosi gyermekekre szálljon vissza.² Ugy látszik, hogy az ítélőmester 1641. után elveszítette feleségét, az Ózdi leányt, s bizonyára az ő felesége volt azután az az Ébeni Zsuzsánna, a kit az esperesség Protocoluma 1689-ben úgy említ meg, mint néhai Ébeni Zsuzskát, néhai pókai Sárosi János feleségét, a ki Szent-Lászlóra — már előbb — „egy ejteles ón kannát“ ajándékozott.³ Maga Sárosi sem sokáig élt szent-lászlói birtokán. A Protocolum egyik feljegyzése 1648. jan. 7-én, mint „boldog emlékezetű“-ről, beszél róla.

Utódai a pókai és a szent-lászlói előnevet egyaránt használják. Ezek egyike *Sárosi György* volt.⁴ Előkelő szerepet viszen. Marosszék 1662. decz. 12-én őt választja főkirálybirónak,⁵ 1664. márcziusában az országgyűlésen Marosszék követe, s ugyanezen évben a sinki országgyűlés végzéseiben mint tanács ur jön elő. A kezei tábori gyűlés jul. 26 án a székelységről őt rendeli főadószedőnek, s szeptemberben ő is aláírja Balázsfalván Teleki megbízó levelét bécsi kiküldetésére.⁶ Két év múlva — 1666-ban — Marosséken ő a fő királybíró,⁷ a következő évben ugyanott alkirálybíráskodik,⁸ mig 1672. okt. 16-án egy oklevél ismét mint Marosszék fő királybíráját emlegeti.⁹ Végre ő lehetett az a Sárosi György is, a ki Marosszéknek 1702-ben egyik követe volt.¹⁰ A hajdani ítélőmester másik fia *Sárosi János* kortársa kis-sárosi Sárosi Jánosnak, Apafi ítélőmesterének, a gubernialis korszak főcommissariusának. Sokszor együtt is szerepelnek

¹ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. IV. Marosszék. 60. Már azelőtt is kellett ott élnie, mert már 1639-ben ugyanőt szt.-lászlói előnévvel is említik.

² A maroskőri unitárius esperesség nagy Protocoluma Ny.-Szt.-Lászlónál a 136. oldalon.

³ Az ítélőmester hasonló nevű fiának felesége nem lehetett, mert a feljegyzés pókai Sárosi Jánost mint néhait említi, s az ítélőmester fia akkor élt.

⁴ Róla írja Kövály, hogy nevét országgyűlési articulusok említik; de szintén a kis-sárosi Sárosiak közé sorolja. Az a *János*, a kit Györggyel együtt említ, csakugyan kissárosi.

⁵ Benkő Károly: Marosszék ismertetése 73.

⁶ Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIII. 318, 327 és 329.

⁷ Székely Oklevéltár VI, 312.

⁸ Benkő: Marosszék 73—76.

⁹ A nagyernyei Kelemenek nemeslevele.

¹⁰ Székely Oklevéltár IV. 348.

s ez magyarázza meg, hogy kettőjüket összevétik. Így 1687-ben¹ *pókai* Sárosi János, a székelyek részéről, ott volt abban a portai követségben, melyet *kis-sárosi* Sárosi János vezetett.²

Ugyanezen évben *pókai* Sárosi Jánost az ország főurainak névsorában látjuk; egy évvel azután ismét mint regalista jelenik meg, s részt vesz az országos ügyek intézésében.³ 1699-ben Marosszék főkirálybírája, s ugyanezen hivatalában találjuk 1702-ben is, midőn a székelyek főtiszteivel és követeivel együtt ő is bizonyosságot tesz arról, hogy a székelység adó alá vetése ellen az udvarhoz felterjesztett folyamodásukat közös egyetértéssel szerkesztették, s ez ügyben továbbra is egyetértve működnek.⁴ A Nyárad-szent-lászlói templomban az ő padja is megvan 1707-ből. Felesége Buda Krisztina volt, a ki 1730-ban egy ezüst nyelű kést ajándékozott az egyháznak. Mig azonban ezt most Szt.-Lászlón hiába keressük, addig megvan az arany és ezüst skofiumos keszkenő, melyet 1740-ben adott.⁵

A következő nemzedék leszármazását nem ismerjük egészen. Csak 1754-ből van adatunk arról, hogy *Sárosi György*, Marosszék akkori egyik juratus assessora valamelyik Sárosi János fia és idősebb Sárosi György unokája. Azt sem tudjuk eldönteni, hogy ez azonos-e azzal a Sárosi Györggyel, a kit 1749-ből az esperesség Protocoluma mint egyik maroszeiki kir. bírót emlit. Korára nézve lehetett ebben a tisztségben, mert 1754-ben ötven éves volt. 1752. ápr. 17-én részt vett a szentháromsági templom visszafoglalásában.⁶ Ha nem is tudjuk hiányos adatainkkal a családfát előállítani, s nem tudjuk, hogy a Kőváry által utoljára említett két Sárosi — György és Ferencz — melyiknek voltak a fiai: annyi bizonyos, hogy a pókaiak közül származtak. Ott laktak Nyárad-Szent-Lászlón, mint őseik, s azonosak azzal a két Sárosi fiúval, a kik 1809-ben Maroszeiken insurgents kapitányok voltak. Családjuk a szent-lászlói templom sirboltjába temetkezett és ők is ott pihenhetnek. A fű-ág velök kihalt. Ősi fészökben Pókában szintén nincsenek Sárosiak. Talán Sárosi Zsigmond és Sárosi László, a kik 1706-ban a pókai ref. templom újjáépítését segítették,⁷ még a pókai Sárosiakból lehettek. Már utódaikról semmit sem tudunk. De adatok alapján érdemes velök foglalkozni, mert koruknak és egyházuknak számottevő emberei voltak.

¹ Kőváry tévesen 1686-ot mond.

² Erd. Orszgy. Eml. XIX. 195.

³ Erd. Orszgy. Eml. XIX. 182 és 438.

⁴ Székely Oklevt. VII. 30 és IV. 347—348.

⁵ A maroskőri esperesség Protocolumának adatai a 139. és 140. oldalon.

⁶ Az erre vonatkozó irományok a szt.-lászlói unitár. egyháznál.

⁷ A pókai ref. templom egyik felirata szerint.

Tanügyi Szemle.

A középiskolai új tanterv életbeléptetése. Ismeretes olvasóink előtt, hogy a jelen iskolai év elején az új tanterv a középiskolák első osztályaiban életbe lépett. Az új tanterv a régivel szemben nem jelent forradalmat, erőszakos szakítást. A tanítás terén különben lehetetlen is volna e féle. A régi tanterv három évtizeden át kiállotta a tűzpróbát s e három évtized tapasztalatai csak azt tették szükségessé, hogy az a tanterv, mely a mai közműveltség alapjait foglalja magában, az itt-ott érzett hiányok szempontjából újra megvizsgáltassék, revidéáltassék. A tanítás anyaga nagyjában és egészében tehát ugyanaz maradt. Csak itt-ott bővült vagy szűkült s bizonyos vezető gondolatok és inteniok jobban kidomborodtak. S bizonyára tájékoztatlan-ságra és felületességre vall a napi sajtó egyrészénél az a kicsinylés, melylyel a revidéált tantervet fogadta. Tanügyi reform nem volt még oly széles körben s annyira az első sorban hivatottak részéről megvitatva s előkészítve, mint ez. S épen azért várjuk e reformtól a legüdvösebb eredményeket a nemzeti közműveltség terén, mert e reform keresztülvitelénél a régi tanterven felnőtt tanárvilág legjava tapasztalata legbecsesebb elemeit érvényesíthette. A szerves fejlődés fogalma és természete hozza magával, hogy e tanügyi reform nem tehetett bizonytalan ugrást a megfelelőnek bizonyult alapról a bizonytalan jövőbe. A gondolkodásnak, az eszmék áramlatának az a két ellentétes iránya, a mely az iskolaügy terén humanismus és realismus nevek alatt ismeretes, a középfokú tanításnak e tervében összetalálkozik. Utóbbi a százév közepe óta mind nagyobb tért hódít. E mellett kidomborodik a tantervnek erős nemzeti vonása a magyar nyelv, irodalom és történelem centralis helyében és jelentőségében, s itt is különösen a történelem új tervében, úgy hogy Alexander Bernát az egész revisio legfontosabb mozzanatának ezt tekinti.

S ha régi is az alap, életbeléptetése mégis sokféle nehézséggel jár. Kérdés lehet, hogy egyszerre több osztályban lépjen-e életbe, vagy csak osztályonként fokozatosan? A minister, a ki az életbeléptetés

előbbi módja mellett volna, tanférfiakból álló szakértekezletet hivatott össze e kérdés megbeszélésére. E konferentián szóba jött mindenféle szempont. Első ezek között a *tanulmányi* szempont, fontos a *tankönyvek* kérdése is, aztán a miniser célja, aztán az, hogy az új utasítások még nincsenek készen. Sőt — szinte hihetetlen! — még az is komoly gond és aggodalom tárgya volt, hogy a gyorsabb menetű életbeléptetéssel a régi tankönyvekkel bővelkedő könyvkiadók érzékeny károkat szenvednek, mert azok a könyvek most már raktáron maradnak. Ilyen szempontok a nemzeti közművelődést egyetemesen érdeklő kérdésnél — azt hisszük — egyáltalában nem jogosultak s mikor ilyenekről hallunk, mindig erősödünk abban a gyanuban, hogy — something is rotten, nem Dániában, hanem a tankönyv irás, engedélyezés és kiadás kérdései körül.

Egy iskolai év az életbeléptetés módozatainak megállapítására elég hosszú idő. A tankönyvirók bizonyára mohón esnek neki a jövedelmező feladatnak s reményünk lehet, hogy e miatt az életbeléptetés nem fog sokat szenvedni. Nyolcz év arra igen hosszú idő s példák állanak előttünk, hogy a gyorsabb életbeléptetéssel a tanulmányi siker nem forog kockán.

A tanárság anyagi helyzete. Sokszor megvádolták már a nyilvánosság terén hangadó körökben a tanárságot azzal, hogy mindegyre előhozakodik anyagi helyzetének felpanaszolásával, a javítás sürgetésével. Ezt a vádat nemcsak az állami tanári karra hallottuk, hanem felekezetiükre is. Hát ebből az látszik, hogy általános a baj. Sokkal unalmasabb és sokkal gyűlöletesebb ez a kérdés, semhogy kedvünk volna részletesen tárgyalni s jogosságát védelmezni. De hogy újra meg újra felhangzik a panasz, arról győz meg, hogy a tanárok szeretnének egyedül és kizárólag nemes hivatásuknak élni s az anyagi gondok miatt ezt nem tehetik. Ez nem phrasis, ez a tiszta való. Egy olyan állapot tehát, a melybe a tanárvilág véglegesen nem fog, mert nem tud belenyugodni. Évek óta tart már a küzdelem s nem tudják elfojtani sem azok, a kik ezeket az anyagiakra irányuló mozgalmakat a tanársághoz méltatlannak mondják, sem azok, a kik megvető kicsinyléssel elítélik, sem azok nem tudják elnémitani, a kik a mult idők tanárvilágának sokkal szerényebb fizetés mellett is önzetlen, nemes és ideális munkásságára hivatkoznak. Most legújában a költségvetés tárgyalásánál tör ki a forrongás. Hat évvel ezelőtt a nyilvánosság fóruma előtt ünnepélyesen tett ígéretre hivatkoznak a tanárok, a melynek beváltására azóta egy lépés sem történt. Ígéretekkel a magyar középiskolát, mert a tanárság sorsa a legszorosabb összeköttetésben van

az iskola sorsával — fenntartani nem lehet. Ez ígéret beváltását s a quinquennium 200 frtra való felemelését kérik most az állami tanárok.

Tanítók Háza. Magyarország tanítói 1878-ban megalapították az Eötvös-alapot. Egy frtos tagsági díjából azóta 200 ezer koronát meghaladó összeget gyűjtöttek s Budapesten megépítették a Tanítók Házát. Ezzel kapcsolatban megnyitották a Tanulók Otthonát is, melyben tanítóknak s általában tanférfiaknak szegény, de tehetséges és jó igyekezetű gyermekei, a kik valamely főiskolát látogatnak, ingyen vagy csekély díjért ellátást nyernek. A közoktatásügyi minister az 1900. évi állami költségvetésbe 200,000 koronát vett fel a Tanítók Háza segélyezésére s ezt a segélyt négy éven át minden évre megígérte, kilátásba helyezte. Ugyanilyen Tanítók Házát tervez a minister Kolozsvárra is. Természetes, hogy nemcsak elemi iskolai tanítók, hanem általában tanférfiak gyermekei tarthatnak igényt bizonyos részletjegyek kiváltása után az Eötvös-alap jótékony segélyezésére.

Az országos középiskolai tanáregyesület is létesített 1881-ben egy segélyző alapot, ennek a vagyona azonban a mai napig még csak 12586 frt. Elég jelentéktelen összeg ahhoz, hogy humanitarius munkáját észrevehetőbben és áldásosabban gyakorolhassa. A Tanítók Háza példája s a minister adományozása indított több tanári kört arra, hogy ez ügyben actiot inditson. Így a kolozsvári tanári kör is átirt az összes körökhöz egy javaslatban, mely az önmegadóztatás elvére van építve. Egy hullám ez is a tanférfiakat foglalkoztató eszmék folyamában.

G. K.

Párisi levél.

Páris, 1899. nov.

(A lyoni conferentia. Sabatier értekezése. Újabb hírek a lyoni conferentiáról.)

Szerkesztő ur!

Mikor e sorokat írom, a francia reformált egyház képviselői Lyonban a francia protestantizmus legfontosabb érdekeiről tanácskoznak. A jelen pillanatban nem tudjuk, hogy mit fognak határozni. Az eredményt senki sem mondhatja meg előre, mert váratlan körülmények játszhatnak belé a dologba.

Annyit azonban mondhatok, hogy a szélső orthodoxok csaldtak a képviselők jelölésére nézve. A bordeaux-i zsinat rendelkező határozatait az orthodox consistoriumok nagy része nem vette figyelembe. Csaknem mindenik consistorium visszautasította a zsinat utasításait, melyeket a Lyonba küldendő képviselőkre kötelezőkké kívánt tenni. A huguenotta szellem határozottan tiltakozott az ellen a kísérlet ellen, mely a lelkiismereti szabadságot akarta megsemmisíteni. Következőleg a mérsékelt orthodoxok nagy többséget nyertek a lyoni conferentiára. Némely consistoriumban heves volt a küzdelem, de kevés kivétellel mindenütt a mérsékeltéké lett a győzelem. A párisi consistorium egy szélső orthodoxot választott képviselőjéül és meghagyta, hogy az utasítás szerint járjon el. Szóval a párisi consistorium azt akarja, hogy a bordeaux-i zsinat határozatainak a mérsékelt orthodoxok és liberalisok vessék alá magukat. Ez nem lesz befolyással a lyoni conferentia határozataira, de annyit mutat, hogy a párisi consistorium a határozatoknak nem fog aláírni. Hogy a mérsékelt orthodoxok többséget nyertek a conferentiára, azt egyebek mellett egy előértekezletnek lehet köszönni, melyet lelkészek és világiak tartottak, köztük Sabatier. Ez értekezleten kimondották, hogy magukévá teszik az 1872-iki határozatot, mely a reformált egyházak számára központi tanács szervezését tartja szükségesnek. A lyoni conferentiára így a mérsékelt orthodoxok kapták a többsé-

get. Hogy a szélső orthodoxia képviselői mit tesznek Lyonban, előre tudni nem lehet. Lehet, hogy elszakadnak, lehet, hogy nem. Valószínűbb, hogy nem. Nézniök kell a reformált egyháznak *anyagi* jövőjére is. Épen most van szóban az egyháznak és államnak különválasztása. Hogy ha az állam nem ad nekünk segélyt, akkor újra kell szervezkednünk s eszközeink elégtelenek. A szakadás most veszélyes és ezt meg fogják gondolni a szélsők.

— Sabatier közelebbről Dél-Franciaországban felolvasást tartott. Felolvasásáról egy jelen volt barátom így számol bé: „Sabatier a következő két kérdést tárgyalta: „Minő előnye lehet a dogmatikai fogalmak megújításának, mely újítást az exegesis és történelmi kritika követeli? S minő álláspontot kell elfoglalnunk az egyházunkban használatban levő hitvallások és symbolumokkal szemben? — A mit Sabatier mindenek felett igyekezett megmutatni, az az, hogy annak, ki komolyan tanulmányoz, lehetetlen *a biblia csalhatalanságát* elfogadni és hogy e tan veszélyes mind vallási, mind erkölcsi szempontból. A biblia a legértékesebb iratok gyűjteménye, Isten igéjét foglalja magában, de nem mindenütt Isten igéje. Hivatkozik az izraelitáknak történelmük különböző korszakaiban nyilvánított érzelmeire és eszméire. Azok azt mutatják, hogy eszméikben és szellemi életükben fejlődés van és az ember még a legkegyesebbeknek is fogalmait egészen nem fogadhatná el.

A keresztény lelkiismeret visszariad a *Jahveh*nek tulajdonított némely szavak, parancsok és cselekedetek előtt. A keresztény lelkiismeretnek szabadnak, függetlennek kell lenni a szöveggel szemben, mely néha akadályozza és sokszor megköti emelkedésében. Hogy ha a bibliáról a régi tantartja az ember, vagy arra tér vissza, mélységet von a modern szellem és a vallásos szellem közt, mert a régi tan tovább fenn nem tartható.

Sajnos, hogy sokan megengedik ezt a nézetet, sőt azt bizonyosnak és szükségesnek tartják. A lelkészeknek, kik e tant nem hiszik, kötelessége, hogy e dolgról felvilágosítást adjanak s ne hagyják hiveiket tovább is csalódásban. Hanem nem annyira a szószéken, mint inkább társalgás közben s főleg a felnőttek vallási tanításánál kell megmutatni, hogy mi a biblia és mi nem, de mindig tisztelettel és okossággal.

Az egyház hitvallásaival, symbolumaival szemben is ugyanazt az álláspontot kell elfoglalnunk. Egyébiránt elismerte, hogy a kérdést mindenkinek magának kell megoldani s a maga lelkiismerete szerint“.

Ez előtt néhány évvel ily nézeteket nyilvánítani alig lehetett volna az előtt a közönség előtt. De ma az orthodoxok is nagy részben mások, mint régebb“.

— Az utolsó pillanatban kapom az értesítést, hogy a mérsékelt orthodoxok egy része felhívást boesátott ki a lyoni conferentiára választott képviselőkhöz, a szélsőket kivéve, hogy az 1872-i zsinat határozata alapján keressék az azokkal való egység, közös működés eszközeit, kik e szövetkezeten kívül állanak, és a bordeauxi zsinatnak e tárgyban hozott határozata által nem érzik magukat kötelezve.

Ennek nagyon komoly következményei lehetnek. A mérsékelték tényleg azt mondják ki, hogy ők minden lehető módot megkísértenek az azokkal való egyesülésre, kik a zsinatos szövetkezeten kívül állanak, más szavakkal a liberalisokkal való egyesülésre. S azt mondják ki, hogy a bordeauxi zsinat határozatát nem tekintik magukra nézve kötelezőknek.

Tehát szakítanak a tekintélyvel, melyet eddig elismertek. A szélső orthodoxok egy kissé elfanyarodnak ezen. Néhány nap mulva tudni fogjuk, hogyan határoztak Lyonban.

Ezzel végzem is levelem, mert most nem kínálkozik olyasabb tárgy, a miről irjak. Az egyetemi év is csak most kezdődött, most fogtak az értelmi munkához. Jövőkor bizonyosan sok érdekes tárgy lesz, a miről irhatok.

CHARRUAUD D.

Gyöngymondatok.

(Ujkori írótól.)

Gond. Gondosság.

A ki a csekélysegekre nem figyel, egykor még csekélyebbekért kell fáradoznia. *Göthe.*

Minden kívánság gondot szül; minden gond egy virágot lop el az élet kertéből. *Kisfaludi Károly.*

Annyi fölösleges, nemesak hasztalan, de káros és háborító gondok között szorongunk mind a multa, mind a jelenre és jövőre nézve, hogy leginkább attól láttatunk félni, nehogy nyomoraink valamikor apadjanak. *Petrarka.*

Hol nincs segély, mit használ a gond? *Shakespere.*

Gondolat. Gondolkodás.

A tudományok mindenkiért vannak; de a gondolkodás mestersége a természet legritkább ajándéka. Száz egyén között, a kik hiszik magukról, hogy gondolkodnak, alig van egy, a ki maga által gondolkodik. *II. Fridrik.*

Az emberi értelem lassabban halad, mint hinnők. Valódi oka, mert csaknem mindenki megelégszik a dolgok felőli határozatlan fogalmakkal; mert azokat vizsgálni, fontolgatni kevésnek van ideje. Elég, ha gondolkodik ezer közül egy. *II. Fridrik.*

A hiu gondolatok olyanok, mint a legyek: ha húszsor elűzük is magunktól, visszaszállanak. *Kotzebue.*

A nagy embereknek, jómóduaknak csak érdekeik vannak és nem meggyőződéseik; terveiket megostromolni annyi, mint ellenséggé nyilatkozni. *Condorcet.*

Gondviselés.

Mert van a világnak atyja,
Van egy hű gondviselője;

Minden ember megláthatja,

A ki nem fordul el tőle. *Petőfi.*

A fű épp oly szépen kinő, ha én nem nézem is. *Jókai.*

A gondviselés mindent teszen; és a mennyiben rettenetes, anynyiban kedvező is; az előtt egyenlően le kell borulni a dicsőségnek és gyalázatnak, az életgyönyör kényelmeiben és a sir szélénél. *Voltaire.*

Létünk minden percze új teremtés, a mindenható akarat egy műve. *Maistre gróf.*

Mindenütt van ösvény a gyaloglók részére s kunyhó a szerény életü szegények befogadására. *Sand Gy.*

Gyermekszívvvel öntudatlan

Nyugszom meg e gondolatban,

Hogy övéit el nem hagyja,

Ki mindnyájunk édes atyja. *Arany J.*

G o n o s z s á g. G o n o s z t e v ő.

A kiknek eszménye a bűn, dicskörnek tekintik a gyalázatot. Itt az ember bizonyos dolog esúcsán, mintegy mások feletti uralkodás polezán érzi magát s fejedelmileg helyezkedik el rajta. Kikötve lenni annyi, mint bámultatni. De e mézben epe van. A gazemberek könnyelműen hiszik, hogy szándékaik sikerére joggal számithatnak. *Hugo Victor.*

Az éjszaka nem oly fekete; mint az ember. *Hugo Victor.*

Ne hidjük, hogy valaki csak azért tesz rosszat, mert az őt mulattatja. Azért szokás: rosszat tenni, mert az nagy százalékot hajt. Ingyen a sátán sem mozdul meg. *Jókai.*

Senki sem teszi a rosszat csak azért, hogy rosszat tegyen; hanem, hogy abból haszna vagy gyönyöre legyen. *Bacon.*

A veszett társaságokban az embernek, ha boldogulni akar, szükségképp gonosznan kell lenni. *Helvetius.*

Nem sülyed az emberiség! Ilyen gonosz vala rég, ilyen gonosz már kezdet óta. Hisz különben nem kellett volna százféle mesét, eget, isteneket, pokolt és ördögöket gondolni ki, hogy zaboláztassék. *Petőfi.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

A keresztény hittudomány összege az unitáriusok szerint. Latin nyelvből fordította *Derzsi Károly*, unitárius gymn. tanár. Kiadta az unitárius egyház képviselő tanácsa. Kolozsvár. 1899. Nagy Sr. 1—8; 1—412. l. Ára 3 kor.

E munkából egyes részleteket fennebb közlünk, melyek tájékozást nyújtanak a mű természete és nagy értéke felől. Az eredeti munkának történetéről, a fordításról és megjelenéséről hiven számol bé az előszó, melyet az alábbiakban egész terjedelmében közreadunk:

— Másfél száz évvel ez előtt latin nyelven irt hittudományi tankönyvet bocsátunk ezennel magyar nyelven a nyilvánosság elébe.

Szentábrahám L. Mihály, nagy nevű püspökünk 1737-től 1758-ig, mint a hittan tanára irta e tankönyvet: „Systema Universae Theologiae Christianae“ czim alatt valószínűleg még püspökségét megelőzőleg; de mivel éppen ez idő tájt volt az üldözés a leghevesebb, az elnyomatás a legnagyobb mérvű az unitáriusok ellen, a Szentábrahám életében a mű kinyomatására gondolni sem lehetett.

Szentábrahám 1758-tól 1786-ig Agh István követte a püspöki székből, a ki szintén e tankönyvet használta, a maga részéről is befolyván annak egybeállítására, különösen a mikor vallásközönségünk, tekintettel a II. József uralkodásával megpezsdült szabadabb szellemre, annak kinyomatását: „Summa Universae Theologiae Christianae secundum unitarios“ czim alatt elhatározta s ezért az akkori sajtó viszonyokhoz képest egyh. főtanácsunk a kir. kormányzók útján 1784-ben a legfelsőbb engedélyért II-ik Józsefhez folyamodott.

Érdekesnek tartjuk a mű kinyomatását engedélyező legfelsőbb kir. leiratot itten szintén magyar nyelven közölni:

⁴⁷⁰¹/₅₉₁₆ udvari 3469—1785. sz. Az erdélyi kir. fő kormányzóknek! Kegyelmetek, erdélyi kir. fő kormányzók által 1784. nov. 23-ról kelt tudósítása mellett felterjesztett ezen czimű kézirat: Summa Universae Theologiae Christianae secundum unitarios — Kegyelmeteknek, Erdélyi kir. fő kormányzóknek, azzal az értesítéssel küldetik vissza, hogy annak kinyomatását annál inkább megengedje, mivel az a mellett, hogy azon vallás Erdélyben be van véve, a rajta átvonuló szerénységért vallást tárgyazó más munkáknak is mintául szolgálhat. Bécsben ápr. 13. 1785. gr. Pálfi Károly m. pr. Ő cs. apost. kir. Felsője parancsára, Sculteti Ferdinánd, m. pr.“

Ez engedély mellett jelent meg a mű, mint az unitáriusoknak abból az időből legfőbb Symbolikus könyve Kolozsvárt, 1787-ben. Megjelenését tehát sem Szentábrahám Mihály, sem Agh István nem érhették meg.

Csakhamar, hogy a mű megjelent, Kozma Mihály szt. gericzei lelkész és esperes magyar nyelvre lefordítva, 1798-ban bekövetkezett halálával ugyan-csak lelkész fia, Kozma Gergely 1833-ban annak kiadhatásáért az Ürmösön tartott zsinati főtanácshoz folyamodott. A zsin. főtanács a fordítást revidéálás végett egy bizottságnak ki is adta. De hogy a bizottság a fordítást revidéálta-e s ha igen, miféle megállapodásra jutott felőle, ennek nincs nyoma. Kinyomatva azonban nem lett. A fordítás kéziratban maradt s könyvtárunkban ma is megvan.

Az ötvenes években a műnek magyar nyelven kiadása közönhajként nyilvánulván egyházunkban, lefordítását Székely Mózes, püspökhelyettes vette munkába. Egy részét le is fordította. De a közönhaj ekkor sem valósult meg, főleg a kiadással járó költségek miatt.

A leányzó azonban nem halt meg, csak aludt.

Az 1898 évi egyházi Főtanácsunkon éppen papnevelő intézetünk körül folyt tárgyalások rendjén Kálnoki Bedő Albert dr., földmivelésügyi nyug. államtitkár, országgyűlési képviselő, egyházi tanácsos afa 500 frtot ajánlott fel a műnek magyar nyelven kiadására, mit az Egyh. Főtanács a legnagyobb köszönettel fogadván, ez irányban szükséges további intézkedéseket az E. K. Tanácsra bízta. S nagy örömünkre szolgál, hogy ezuttal aránylag elég rövid idő alatt a czélt elérhettük.

Nem szükség mondánunk, hogy e mű megbirálásánál arra az álláspontra kell helyezkednünk, a melyen másfélszáz év előtt az összes theologiai tudományok állottak és a melyre az unitáriusok hittani rendszere is fektethető volt; hogy a Szentírásnak, mint minden más irodalmi műnek, az újabb időben bírálat alá vételével a biblia ihletéséről, Krisztus születéséről, istenségéről, imádásáról, csodá-tételeiről, angyalokról és *ördögökről* s más ezekhez hasonló *hitteli* kérdésekről e műben is fentartott hittani tételek részben már túlélték magokat s ehez képest azok többé nem tekinthetők az unitáriusok hittudományi mai rendszerével azonosoknak, e mű becsét egyáltalán nem csökkentik. Ellenkezőleg, tiszteletet érdemel és bámulásra méltó az a bölcselmi felfogás, melylyel a mű írója ezeket a legkényesebb természetű hittételeket is ugy magyarázza és világítja meg s annyira körül írja, hogy azokon már átesillámlik a mai unitárius felfogás is. Mert valóban csak olvasni kell tudni e művet s csak el kell mélyedni annak fejtegetéseibe s lényegében ugyanazt az unitárius vallást találjuk meg benne, a melyet hiszünk és vallunk ma is.

Éppen ezért nem tudjuk elég melegen ajánlani e mű komoly tanulmányozását lelkészeinknek. Egy oly kincses bányaez, a melynél e nemben gazdagabbat egyházi irodalmunk jelenleg felmutatni nem tud s nehezen fogunk egyhamar ahoz csak hasonlót is találni.

A mi a fordítást illeti, melyet Derzsi Károly, tordai gymn. tanárunk volt szives magára vállalni s Albert János tordai nyug. lelkészünk, ki a 3-ik és 4-ik rész fordításánál is részt vett, revidéált, nemcsak szabatosságánál, hanem magyarságánál fogva is egyaránt méltó a jeles műhez. Mintha nem is fordítást, hanem eredeti művet olvsnánk.

Fogadják E. K. Tanácsunk nevében mindketten eléggé nem méltányolható fáradozásukért legmelegebb köszönetemet.

Nem mulaszthatom el e helyen is ugyancsak E. K. Tanácsunk nevében köszönetet mondani Bedő Albert, egyh. tanácsos afának is, hogy nagybecsü adományával lehetővé tette e műnek magyar nyelven kiadását.

Te pedig, drága ereklyénk egyházunknak küzdelemteljes multjából, légy kedvesen fogadva mindenütt, hol a keresztény hitélet és erkölcsök iránti szeretet égi lángja hevíti a sziveket.

Kolozsvárt, 1899. Október hóban.

FERENCZ JÓZSEF,
unitar. püspök.

KÜLÖNFÉLEK.

Az új egyházi törvények 1900. jan. 1-én életbe lépnek. A szervezeti törvényeket a jul. 2-án tartott rendkívüli zsinati főtanács állapította meg s ezeknek a gyakorlata megkezdődik a jövő évvel. Több módosítás tétetett a régi szervezeten s több pedig átjött új alakban, úgy a hogy volt. Az idő meg fogja mutatni, hogy mennyiben felelnek meg az egyház érdekeinek. Annyi bizonyos, hogy jól kezelve hasznosak lehetnek, különösen ha beléjük tétetik, a mit törvényben megírni nem lehet, mit a tisztviselőknek magukból, józan eszűktől és igazság-szeretetüktől kell venni, mitől függ az emberi társaságok, államok s egyházi testületeknek is az üdve. S ennek már mindjárt meg kell látszani az előterjesztéseken. Egészen új állás az egyházi és püspöki titkár állása. Most minden ügyet a titkár fog előadni. Az ő feladata páratlanul és lelkiismerettel áttanulmányozni minden kérdést és aztán előterjeszteni. A ki ezt a tisztet jól betölti, az valóban szolgálatot tesz az egyháznak oly ügyekben, melyek nagyobbrészt mindennapiak, de a melyek nem mindennapi dolgokkal vannak összeköttetésben. Az Egyh. Képv. Tanács az egyház igazgató testülete, melyre a zsinati főtanács ez állás betöltése körüli intézkedést bízta, a titkárságra Csifó Salamon arkosi lelkész hívta meg, ki állását már el is foglalta.

Van Ness és a molokánok. Van Ness, bostoni lelkész, ki a nyáron minket meglátogatott, ugyanazon alkalommal tett oroszországi utjában fölkereste az első keresztényekre leginkább emlékeztető orosz keresztényeket, a molokánokat. Ezek a stundistákkal és duchobortokkal rokon felekezett. Főhelyök Molochnaia volt a Molokai folyó mellett, az azovi tengertől északnyugatra. III. Sándor czár idejében azonban száműzték őket a Kaukázásba, hol most elszórtan élnek, mivel a kormány nem engedi, hogy egy helységben 10—12 családnál több lakják. Számuk mintegy 30,000; hogy a tulajdonképpeni Oroszországban mennyien vannak azt nem lehet tudni. Van Ness hosszas ut után, Tiflisben találkozott molokánokkal. „Öregjük“ egy tisztos ős, a külvárosban egy magán háznál jött össze vele, hol ők ketten s egy bizalmas tolmács volt jelen. A molokánok örege hitelveiket ezekben ismertette: „A molokánok nem hisznek képekben, szobrokban, az istenség semmi nemű kiábrázolásában. Azt tartják, hogy a Jézusban Isten szelleme volt, de abban a szellemben nekünk is részünk lehet“. Jézust nem imádják, sem Máriát, sem szenteket. Egyedül Istent kell imádni“. Istentisztele-

tük áll „biblia magyarázatból, zsoltárokból, énekekből, beszédből, szövegolvasásból és imából“. „Irodalmuk nincsen, mert nem engedik meg, hogy bármit is nyomtassanak. A mit multjokról tudnak, csak hagyományból, hallomásból tudják“. Mikor Van Ness azt kérdezte: „Mivel lehetünk mi amerikaiak segítségükre?“ „Különös könyvekkel, könyvekkel“ mondotta az ősz, „küldjék meg mindenkifele a bibliának protestáns kiadását, küldjenek szabadelvű bibliamagyarázatokat s az őskeresztény egyház történelmét“. A bucsuzásakor megindultan ezt mondta Van Nessnek: „Ön nekünk világosságot és reményt hozott. Vigye üdvözetemet és áldásomat az önök városába. Ah, önök nem tudják, hogy az önök szabad országában mily boldogoknak kell hogy magukat érezzék. Mi setétségben vagyunk!“ Aztán megcsókolta mindkét arcát és a nélkül, hogy tovább egy szót szolt volna, hirtelen eltűnt.

Toroczkóra a főt. püspök ur Németh Istvánt nevezte ki lelkésznek. Toroczkó népe hív és buzgó unitárius nép. Keresni kell annak párját. Erőshitű és mindenütt annak marad. És sokat ad arra, hogy neki jó papja legyen. Ilyen községbe lép a volt siménfalvi lelkész, munkára kész lélekkel és tehetséggel. A közt a nép között fogja hirdetni lelkesülten az ígét, melynek Magyarország nagy regényírója az „Egy az Isten“ regényében koszorut font. Legyen működése áldásos a Székelykő alján is e buzgó nép között! — *Szőkefalvára* lelkésznek Simonfi Márton papjelölt nevezetett ki, kielhivatottságának már is több jelét adta, ezek közt a folyóiratunkban közölt egyházi beszédével is.

A gömöri ev. ref. egyházmegye fegyelmi szabályokat tervez, melyek kiterjednek az élet minden erkölcsi viszonyára, istentiszteletre, családi életre, férj és nőnek egymás iránti kötelességeire, szülők és gyermekek kötelességeire, házasságkötésre, násznagyokra a házasság egyházi megáldatása körüli eljárásra. Az incorrect eljárást erkölcsi büntetésekkel sújtja.

Az amerikai unitáriusok nemzeti conferentiája Washingtonban négy napon keresztül tartotta üléseit, oct. 16-tól 19-ig bezárólag. Egyik nap beszédeket mondtak, a másikon pedig az ügyek igazítása került sorra és akárhány napig üléseznek, ez mindig így megy váltogatva. Az amerikaiaknál ez az ügyrend. Összesen huszonnégy beszéd és értekezés volt és sok ügyet tárgyaltak. E tárgyalásokból egy nevezetes dolgot látunk, azt, hogy az amerikai unitáriusoknak is van valami zsinatféle intézménye. A Nemzeti Conferentia, mely minden három évben szokott összeülni, a zsinatot pótolja. „E conferentia a tanácsadó — törvényhozó — testület. A társulat (az amerikai unitárius társulat) a végrehajtó testület,“ mondotta az egyik képviselő. A Nemzeti Conferentiát 1864-ben alapították. Dr. Bellows newyorki lelkésznek volt az eszméje, hogy az amerikai unitárius egyházközségeknek legyen ne csak massachusetts-i, hanem országos jellege, legyen az összes amerikai unitáriusok képviselőiből alakított irányító testülete és hogy ez a testület az ország fővá-

rosában, Washingtonban tartsa gyűléseit, a minthogy a legtöbbször ott is tartja. Azóta az unitáriusok száma annyira szaporodott, hogy a Massachusetts-i létszám, mely akkor az unitáriusoknak kétharmadát tette, ma bár számuk nem kisebbedett, az összes létszámnak alig egyharmadát teszi. Az amerikai unitáriusok mostanában arra is törekcsenek, hogy a „társaságok“ egyházközségekké legyenek, s rendes papjuk legyen és azokat segélyezzék s ne egy-egy mindegyre jelentkező missionáriust. A mely egyházközségnek szüksége van lelkészre, a választandó vagy választandók felől egy erre alakított bizottságot megkérdez, a jelöltek felől annak véleményét kikéri.

A Nemzeti Conferentia, mely most tizenhatszadik ülését tartotta, megerősödött intézménynyé vált. És ezt úgy látszik más intézmények is fogják követni, természetesen az amerikai viszonyokhoz alkalmazva.

Az unitáriusok és universalisták együttműködése. Korábban jeleztük azt az örvendetes lépést, melyet Amerikában az unitáriusok és az universalisták az együttműködésre tettek. Először az universalisták körében nyilvánult az ez iránti óhaj, de a lépést formasierően az amerikai unitárius társulat tette meg. Az universalisták gyűlése elfogadta az unitárius társulat ajánlatát, hogy közös bizottságot nevezzenek ki az egymást kölcsönösen érdeklő ügyek megvizsgálására, hogy ne egymás ellen, hanem egyetértéssel együtt munkáljanak. Ez fontos lépés a szabadelvű kereszténység ügyére. A két egymással rokon hitelvű egyház a közöttük létező némi különbségek fentartásával együttműködik a szabadelvű kereszténység előbbvitelében. A mit az egyik jól csinál, a másik nem törekszik arra, hogy azt elrontsa. Mindenik teszi a maga feladatát és köteleességét az őt illető helyen. Mintegy két millió szabadelvű kereszténynek együttműködését jelenti ez.

A poroszországi prot. egyházak nov.-ben zsinatokat tartottak. A porosz egyházkerületek e közgyűlésein az agenda kérdés, mely mindig nagy port ver föl, most nem jött szóba; most nem mérték össze fegyvereiket a pártok e kérdés felett, szünetelni hagyták azt. De a brandenburgi zsinaton élénk felszólalások történtek egy nem kicsiny jelentőségű ügyben. A Vilmos által kedvelt vitéz és jó brandenburgiak nem nézhetik egykedvűen, ha mindjárt a császár tudtával történik is, hogy a német herczegnök férjhez menetelők alkalmával vallást változtatnak. A zsinati képviselők közül többen kifejezésre is juttatták a jó brandenburgiak ez érzelmét. E gyűléseken szó volt a különböző egyletekről is, Gusztáv Adolf egyletről, missioi egyletekről. Egy porosz egyházi férfi szerint sok jót látnak ez egyletek működésében. A Gusztáv Adolf egyletet feltétlen elismerés illeti. De az egyletekre nézve az a tapasztalat, hogy igen nagy igényekkel lépnek fel és a szervezett egyházzal nem congruálnak, holott ez, mint a szerzetrendek példája is mutatja, kik az egyház minden dolgaiba belélegeyedtek, az egyházak bontására vezet.

Az unitáriusok Japán Rómájában, Kyotóban, a mult augusztus hónapban nagy összejövetelt rendeztek. Egy beuszülött japáni azt írja, hogy „e gyűlés a legjelentősebb volt, a mely valaha Kyotóban és talán Japánban tartatott“. És a jelentőségét az adja, hogy a gyűlésen a

vezetők tanultságuknál és társadalmi állásuknál fogva kitünő egyének voltak, hogy közfigyelemben részesültek és az unitárius elveket hirdették, a japáni buddhisták főhelyén. Nem az első eset, hogy Kyotóban az unitaris- must prédikálják. Ezelőtt kilencz évvel az amerikai unitárius társulat képviselői tartottak ott beszédeket. De a kik akkor beszéltek, külföldiek voltak s a hallgatók közönyösek vagy olyanok, kik csupa kíváncsiságból mentek oda. A kik pedig most beszéltek, egytől egyig japániak, Saji, Murai, Abe, Kishimoto és mások, mind művelt, tapasztalt emberek; a hallgatók pedig nagyobb részben olyanok, kik az igazság után őszintén látszanak vágyódni. A kik most beszéltek, előbb a budhistákhoz tartoztak, de felvilágosodottságuknál fogva elhagyták e vallást. Annál nagyobb érdeklődéssel hallgatták tanításaikat honfitársaik. A buddhista szerzetesek, kik közül sokan jelentek meg, igyekeztek lármát csinálni és őket a beszédben megakadályozni, de a hallgatók figyelmes magatartásán kísérletük végre is meghiúsult. A beszédek a közönségre megtették hatásukat. Japánban az unitárius elveknek kiváló benszülőttek lettek szószólói.

Jelek. E czim alatt a „Sárospataki Lapok“ egyebbek közt ezeket írja, ezekre a jelekre mutat: „A r. kath. egyház, demokratikus alapokra helyezett s a felvilágosultság mostani időszakában igazán csak azon fejlődhető nemzeti államunk ellen mind merészebben s veszedelmesebben emeli fel fejét, de ugyan ki gondol ma ezzel?! Az a hivalkodó uralkodási irány s szolgálai feltétlen engedelmesség, mely a r. kath. rendszerben kifejezésre jut s megvalósul, mely tulajdonképen nem lehetne többé, nemhogy hitéleti, de még csak ethikai alapja sem egy művelt és önérzetesen gondolkozó társadalomnak, mind nagyobb mértékben hódít más tereken is, de ugyan ki venné ma ezt komolyan a lelkére?! Azok az államok, a melyek a r. katholicizmus ölelő karjai közt annak intézményszerű érvényesítését tüzték ki életök feladatául, szemünk láttára egymás után bukznak, elcsenevészednek, anyagilag, szellemileg és erkölcsileg tönkremennek, de ugyan minek erről ma még beszélni is? Hogy a régi önfeláldozó hazafiság, a közügynek, a közjólétnek egy kissé magasabb szempontokból való mérlegelése, elfogulatlan munkálása, már szinte idegen fogalom, vagy egy régi korból visszacsillámló édes emlékezetté lett csupán az ultramontan irány mindent behálózó lelki gondoskodása miatt, minek erről ma szót is ejteni?!“

Gyászhirek. Sándor Mózes Udvarhelymegye kir. tanfelügyelője és neje Gálfy Katalin fájdalmas veszteséget szenvedtek fiok *Sándor Ferencz* f. évi dec. 3-án történt elhunytában. Az alig 23 évet élt ifju ember a magyar jelzalog és hitelbanknak volt tisztviselője. — *Kecskeméthy Elek* nov. 15-én elhalálozott 77 éves korában. Sokan ismerték Kolozsvárt a jó öreg Kecskeméthyt. Egyházközségünkben 42 éven keresztül teljesített egyházi tisztelet, s a nemzeti színháznál is csaknem ennyi ideig volt szolgálatban alkalmazva. Kötelességét mindenütt pontosan és hiven végezte. A tisztos jó öregre kedvesen fognak mindig ismerősei emlékezni. Halálát neje és két fia fájjalják a legérezkenyebben.

ARANYKÖNYV.

Az „Ezredéves Emlékalap“-ra tett kegyes adományok.

(Tizenkilencedik közlemény.)

239. Derzsi Károly, tanár Torda (3-szor)	10	frt —
240. Kozma Dimén, lelkész, Enlaka.	3	frt —
241. Török Árpád, törvényszéki bíró Erzsébetváros.....	10	frt —
	Összesen:	23 frt —
	Az előbbi 18 közl. összege	2382 frt 79 kr.
	Együtt...	2405 frt 79 kr.

Fogadják a szíves adakozók adományaikért legmelegebb köszönetemet.

Kolozsvár, 1899. dec. 14.

— FERENCZ JÓZSEF,
unitar. püspök.

Nyilvános köszönet.

A nagy-ajtai unitárius egyházközségnek az utóbbi pár évben nagy kiadásai voltak a *papi-telek* újra berendezése végett; nem is késtek ugye-
sek, mint általában az egész egyházközség, sőt más vallásfelekezettiek is, meg-
hozni az áldozatokat, melyeket a szükség követelt. Ez áldozatokról az épít-
kezések teljes bevégezése után részletesen megemlékezünk.

E mellett örömmel tapasztaljuk azt is, hogy vannak egyének, kik az
egyházközségnek nemcsak jelen, de jövő szükségleteiről is gondoskodnak. E
részben Tiszt. Répa Mihály, volt nagy-solymosi lelkész. urnak tartozunk nagy
hálával, ki f. évi nov. hó 12-i gyűlésünkben azzal lepett meg mindnyájunkat,
hogy egyházunknak egy ötven forint névértékű Baróthi takarékpénztári rész-
vényt, és egy közösen birt belteleknek reá eső egy negyed részét teljes tulajdon-
joggal örökre egyházközségünknek ajándékozta. A részvény után járó évi juta-
lék $\frac{1}{4}$ része lelkészi illetmény, a miért köteles az évi közgyűléseken az egy-
házat, mint részvénytulajdonost, képviselni; $\frac{3}{4}$ része pedig 1935. évig tőkési-
tendő, a mikor aztán a felgyült tőke kamatai részben a Szt. Mihály vasárnapi
urvacsorai szükségletekre, részben más fedezetekre fordítandók. A beltelek
pedig, minthogy mostani állapotában nem értékesíthető, akár szabadkézből, akár
nyílt árverésen eladandó, az eladási összeg 1935. évig kamataival együtt tőkési-
tendő, és a felgyült tőke kamatai egyházi szükségletekre fordítandók; adomá-
nyozó ohajtja, hogy ingatlan birtok vásároltassék.

Tiszt. Répa Mihály ur más téren is kimutatta áldozatkészségét, de ez
adományaival egyházközségünk újra megalapítói sorába lépett. Fogadja érettök
legnagyobb köszönetünket és hálánkat, s nemes példája buzdítson minket hasonló
tettekre.

Adománya azért bir reánk nézve igen nagy érdekléssel, mert az *új papilak-*
ban levő tanácsteremben épen nov. 12-én tartottuk legelső gyűlésünket. Ilyen
kezdet után, újra fejlődő egyházunk jövője felé sokszorozott bizodalommal
tekinthetünk. Isten éltesse őt sokáig!

Nagy-Ajta, 1899. nov. 27.

LŐFI ÖDÖN,
lelkész.

*Adakozások a Sepsi-Szent-Györgyön építendő unitárius templomalapra
Barabás Elek hitrokon gyűjtőkönyvében.*

Kilencedik közlemény.

Szent-Gericze: Unitár. ekkklésia 2 frt; Boros Albert 1 frt; Nagy István-
né, Gál Gábor, Gál Ferencz. Dr. Blumenfeld, Gál Károly, Iszlai György, Ürmösi
Kálmán 50—50 kr; Gál Ábel, Gál Gyula, Kuthy Albert, Csiki István, Gagy

Gergely, Gál János ifj. 30—30 kr; Varga Lajos, Nagy Mózes, Ráduj László 25—25 kr; Sárosi Elek, Gál Mózesné, Májay Gábor, Paneth Dávid, Cseh Domokos, Gyöngyösi Mihály, Csiki Lajos, Bakó József, Gál Sándor, Jakab József, Gál Farkas, Szabó Zsigmond, Cseh András. Kuthy János. Szabó Bénéiam, Cseh Tamás, Kovács János ifj., Gál Sándor, Gagyi Mihály, Iszlai János, Farkas György, Gál András, Erdélyi Márton, 20—20 kr; Kuthy Márton, Iszlai Dénes, ifj. Nagy M., Kuthi A., Gál J., Szabó J., Szabó Dénes, Erdélyi Zsigmond 15—15 kr; Kiss Ákos, Nagy Márton, Csúpor Dénes, Csúpor József, Csúpor Kálmán, Kacsó József, özv. Szabó Mihályné, Tamás Sándor, Szabó József, Kuthy István, Sárosi András, Gál Mihály, Gál Tamás 10—10 kr. Simó József 1 frt. Összesen: 17 frt 15 kr.

Árkos: Árkosi unitár. egyház 5 frt; Sepsí-árkosi takarékpénztár 2 frt; Br. Szentkereszty Béla 1 frt; ifj. Göncz Mózes, Zoltán Pálné, Tóth Mihály. Veress Áron, Barabás Ferencz, Benkő Árpád, Barabás Károly, Nagy József. ifj. Barabás Sándor, Barabás Pál, Ütő Ágnes, Veress Ferencz, Veress György, Gelei Mózes, Nagy Lajos ref. énekvezér, Kárpáti Ignác, Barabás András 50—50 kr; Dancs Dániel, Göncz Bálint, Barabás Sámuel, Molnár András, Boér György, Tegző Sándor. Benkő Gergely, Lukács Anna 30—30 kr; Ütő Sándor, Szabó Dénes, Kárpáti József, Biró András 25—25 kr; Szabó Bénéiam, Kurta Mihály, Pilbáth Mihály, Bokor Miklós, Veress Sámuel, Kiss József, Ütő Lajos, Barabás Áron, Székely István, legifj. Göncz Mózes, Bence András, Lőrincz Károly, Kis Dániel, Máté József, Szabó György, Gelei András, Köntés Mihály, Veress Pál, Cserei Gyula, Faluvégi, Nagy idb. Mihály, Barabás Dániel, Fábrián Károly, Barabás Sándor id., Biró Mihály, Barabás György id., N. N. 20—20 kr; ifj. Barabás Ferencz 15 kr; Nagy Károly ifj., Göde Sándor, ifj. Székely Mihály, Péter Zsigmond. Koczka Sámuel, Zsunkuj János, Toth Dániel ifj., Nagy Sándor, Kisgyörgy Mihály, Bedőházi Sámuel, Bedőházi György, Kis Andrásné, Veress Lajos, Nagy Nihály ifj., Fehér Jánosné, ifj. Bokor Mihály, Solymosi Mihály, Ince Gyula, Mihály Dániel, Székely Sámuel id, ifj. Barabás Bálint, Nagy Sámuel, Imre Jánosné, Lőrincz Antal id., Bakó Béla, id Göncezi Mózes, Bocz Károly, Lőrincz József, Ince György. Sebestyén Sámuel, Ince Benedek, Domokos József. György Bálint, György Bálintné, Gyulai Mózes, Sebestyén Jánosné, Köntés Sándor, Ördög György, Janesó Rozália, Váncsa Mihály ifj. Ütő Dániel, Szabó András, Lőrincz Antal ifj., Máté András, Tegző Dénes, Köntés Imre, Balogh György, Nagy Rákhel, legifj. Barabás Sándor, Bedőházi Áron, Szabó Sándor, Székely Mihály ifj., Bokor Mihály id., Bedőházi Sándor, Tegző András, Stefan János, Kovács Miklós, Kiss Lajos, Nagy Imréné. Veres József, Tóth Sándor, Köntés Pál, Pap Ignác, Kovács András, Sebestyén Salamon, Gelei Bálint, Gyulai Sámuelné özv. 10—10 kr; Szabó József, Lőrincz István 5—5 kr.

Összesen: 32 frt 25 kr.

E közlemény összege 49 frt 40 kr.

Az 1—8 " " 655 frt 03 kr.

Együtt: 704 frt 43 kr.

Sepsí-Szentgyörgyön, 1839. dec. hó.

PÁL SÁNDOR
egyh. gondnok.

JÓZSEF LAJOS
unitár. lelkész.

